

JEAN COUSTAIN EN DE HOGE RECHTSMACHT TE LOVENDEGEM EN ZOMERGEM

Favoritisme, schenkingen en afgunst aan het hof van Filips de Goede¹

Jonas BRAEKEVELT

Op 30 juli 1462 werd Jean Coustain, voormalig favoriet en eerste kamerdienaar van hertog Filips de Goede, in het grafelijk slot van Rupelmonde onthoofd.² Met zijn executie kwam een abrupt einde aan de steile opgang die Coustain, oorspronkelijk van erg nederige afkomst, aan het Bourgondische hof tijdens de late regeringsjaren van Filips de Goede had kunnen maken.³ Een goede vijftien jaar eerder, ergens in het midden van de jaren 1440, toen Coustain nog volop in de gunst van de hertog stond, werd te Zomergem een zekere

---

¹ Gebruikte afkortingen in dit artikel: ARA (Algemeen Rijksarchief te Brussel); RK (fonds Rekenkamers); ADN (Archives Départementales du Nord); RAGent (Rijksarchief te Gent); SABrugge (Stadsarchief Brugge); BKCOVVB (Bulletin van de Koninklijke Commissie voor de uitgave der Oude Wetten en Verordeningen van België); HKCG (Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis); TR (Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis); RBPH (Revue Belge de Philologie et d'Histoire); BMGOG (Bulletin der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent); Émulation (Annales de la Société d'Émulation pour l'Étude de l'Histoire et des Antiquités de la Flandre); HGG (Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis); PCEEB (Publications du Centre Européen d'Etudes Bourguignonnes (XIVe-XVIe s)). Mijn dank gaat uit naar mijn collega's aan de Universiteit Gent en naar prof. dr. Jelle Haemers van de K.U.Leuven voor hun commentaar en suggesties bij een eerdere versie van deze bijdrage.

² Er is enige onduidelijkheid over de datum van zijn executie, maar deze vond in elk geval tussen 26 en 30 juli 1462 plaats, zie M. DE REIFFENBERG (ed.), *Mémoires de J. du Clercq*, t. III, Brussel, 1823, p. 212 e.v. en DHI Paris, Prosopographia Curiae Burgundicae, ID personne: 1063 (www.prosopographia-burgundica.org, 10/01/2011).

³ Coustain was oorspronkelijk van niet-adellijke of zelfs onvrije afkomst (J. BARTIER, *Légistes et gens de finance au XVe siècle*, Bruxelles, 1955, p. 198) maar kon deze achtergrond dankzij zijn hertogelijke dienst snel achter zich laten. Hij werd in 1448 zelfs door de hertog veredeld (J. D'ARBAUMONT, 'Des anoblissements en Bourgogne', in: *Nobiliaire Historique et Biographique*, n.s., 2, 1866, p. 164). Tijdens de latere regeringsjaren van Filips de Goede was Coustain volgens Chastellain een van de intiemste vertrouwelingen van de ouder wordende hertog: "Sy devint si grand cestui valet et si èlat de cœur en la prochaineté du duc son maistre, lequel en ses vieux jours s'essuloit 'fort en closture, et venoit-on à luy à danger', qu'à peine n'y avoit si grand de qui il tinst compte", K. DE LETTENHOVE (ed.), *Œuvres de Georges Chastellain*, t. IV, Brussel, 1864, pp. 236-7. Zie de gelijke opmerkingen bij Jacques du Clercq, M. DE REIFFENBERG (ed.), *Mémoires*, p. 214.

Willem de Rike op de brandstapel om het leven gebracht.⁴ Hoogstwaarschijnlijk was hij hiertoe veroordeeld op beschuldiging van sodomie, latere bronnen stellen immers, in een typerend omfloerst taalgebruik, dat hij “*berucht van den vulen faiten*” was geweest.⁵ Zowel de specifieke omschrijving – de “*vule faiten*” – als de strafmaat – dood door verbranding – laten echter weinig twijfel bestaan over de identificatie van de “misdad” van de Rike. Beide worden immers precies zo vermeld bij jurist Philips Wielant zijn laat vijftiende-eeuwse behandeling van sodomie.⁶ Op het eerste gezicht lijkt het hier wellicht om twee, misschien dan wel enigszins verwante maar toch losstaande gebeurtenissen te gaan. De tragische dood van de Rike kan echter niettemin op een redelijk directe manier verbonden worden met Coustains laatste triomf, vooraleer diens blitzcarrière een op zijn beurt onfortuinlijke en wel erg dramatische wending kreeg. Nog geen twee maanden voor zijn dood had Coustain immers van de hertog de hoge rechtsmacht voor zijn heerlijkheden Lovendegem en Zomergem verkregen⁷ – een privilege waarmee hij wellicht hoopte zijn recent verworven adellijk statuut definitief te consacrer en voor zijn nageslacht en familie,

⁴ Het feit speelde zich in ieder geval af in de periode dat Boudewijn (II) de Vos, binnen wiens heerlijkheid te Zomergem de executie plaatsvond, hoogbaljuw van Gent was (cf. de informatie voorhanden in het vonnis aangaande de executie uitgesproken door de Raad van Vlaanderen in 1459, zie bijlage n° 1). Daardoor kan de executie alvast tussen september 1444 en juni 1449 worden gedateerd (cf. J. VAN ROMPAEY, *Het grafelijke baljuusambt in Vlaanderen tijdens de Boergondische periode*, Brussel, 1967, p. 626). De vermelding in de rekening van de baljuw van de Oudburg lopend van 13 januari tot en met 21 september 1444 van het conflict met de Vos omtrent de inning van de beste hoofden en diens mogelijkheid tot compositie van misdaden te Zomergem – pretenties van de Vos die eveneens werden behandeld in het vonnis van de Raad uit 1459 – maken een datering ca. 1444-45 aannemelijk (ARA, RK, n° 14.158, ff. 37r°-38v°).

⁵ Het niet met naam vermelden van sodomie (of andere als niet geoorloofd beschouwde seksuele handelingen) kwam frequent voor, zie J. CHIFFOLEAU, ‘Dire l’indicible. Remarques sur la catégorie du nefandum du XIIIe au XVe siècle’, *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*, 45, 1990, pp. 289-324.

⁶ J. MONBALLYU (ed.), *Filips Wielant verzameld werk I: Corte instructie in materie criminele*, Brussel, 1995, §96, p. 222. De vervolging van sodomie in de Bourgondische Nederlanden (en specifiek te Brugge tijdens de regeringen van Filips de Goede en Karel de Stoute) werd al behandeld door M. BOONE, ‘State power and illicit sexuality: the persecution of sodomy in late medieval Bruges’, *Journal of Medieval History*, 22/2, 1996, pp. 135-153.

⁷ Het privilege is bij ons weten tot nu toe onbekend gebleven (het wordt niet aangehaald in de recente gemeentemonografie van Lovendegem, cf. G. ANDRIES, ‘Politieke en bestuurlijke geschiedenis. Feodaal-administratieve structuur’, in: *Geschiedenis van Lovendegem*, Lovendegem, 2010, pp. 100-170, noch in de bijdrage van M. RYCKAERT, ‘Zomergem, zijn heerlijkheden en hun heren’, *Appeltjes van het Meetjesland – Jaarboek van het Heemkundige Genootschap van het Meetjesland*, 6, 1954, pp. 67-164), wellicht net omdat Coustain zijn titel maar kort voor zijn dood verkreeg en wegens het ontbreken van enig origineel of afschrift (de vroegste vermelding dateert van 2 juni 1462 en komt uit een brief van de hertog waarin hij de Rijksse rekenmeesters informeerde dat “*avons presentement accordé a notre amé et feal conseillier et premier sommelier de corps Jehan Coustain, seigneur de Navilly, la haulte justice de Lovendeghem et de Zomergem, les appartenances et appendences*” en hen vervolgens verzocht het fysieke privilege te registreren, zie bijlage n° 2).

toekomstige heren en dames van Lovendegem en Zomergem, veilig te stellen.⁸

Afbeelding 1. Het huidige kasteel van Lovendegem, met middeleeuwse onderbouw.

In deze bijdrage wil ik aantonen dat deze schenking zonder de executie van de Rike hoogstwaarschijnlijk nooit zou hebben plaatsgevonden. De nieuwe gegevens met betrekking tot Coustains verwerving van de hoge rechtsmacht te Lovendegem en Zomergem maken het bovendien mogelijk de ondergang van

⁸ Reeds Bartier wees erop dat adelsbrieven slechts een eerder formele waarde hadden en een adellijk statuut in de praktijk voornamelijk op grondbezit en het aanhouden van een adellijke levensstijl stoelde (cf. J. BARTIER, *Légistes*, pp. 198-9). De discussie over het “vivre noblement” werd specifiek voor het laat-middeleeuwse graafschap Vlaanderen uitgewerkt door W. DE CLERCQ, J. DUMOLYN & J. HAEMERS, “Vivre noblement”: Material culture and elite identity in late medieval Flanders’, *Journal of Interdisciplinary History*, 38, 2007, pp. 1-31. In een nog recentere bijdrage door De Clercq, Dumolyn en Buylaert wordt specifiek het bezitten van een (rechts)heerlijkheid als een cruciaal en onderscheidend adellijk kenmerk gezien (cf. F. BUYLAERT, W. DE CLERCQ & J. DUMOLYN, ‘Sumptuary legislation, material culture and the semiotics of ‘vivre noblement’ in the county of Flanders (14th-16th centuries)’, *Social History*, 36, 2011, ter perse). Coustain lijkt zich met het verkrijgen van een heerlijkheid en de hoge rechtsmacht in elk geval in een levendige (Vlaamse) traditie ingeschreven te hebben: tijdens de Bourgondische periode zijn nog als voorbeeld te vermelden de verwerving door Daniel Alaerts van Kaprijke (cf. J.-M. CAUCHIES (ed.), *Ordonnances de Jean sans Peur. 1405-1419 (Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Première série. Première section. Tome III)*, Brussel, 2001, n° 217, pp. 345-354 en J. DUMOLYN, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)*, Antwerpen, 2003, pp. 122-3), de schenking van de hoge rechtsmacht te Quesnoy-sur-Deûle aan Guy Guilbaut (cf. J. BRAEKEVELT, ‘De verordeningen van Filips de Goede voor het graafschap Vlaanderen en de heerlijkheid Mechelen (1419-1438). Een voorlopige chronologische regestenlijst’, *BKCOVVB*, 48, 2007, p. 71, n° 235 en G. HULIN, ‘Gui Guilbaut. Conseiller, trésorier et gouverneur-général de toutes les finances de Philippe le Bon, et premier maitre de la chambre des Comptes de Lille’, *BMGOG*, 191, 1, 1911, pp. 339-341) of de uitbouw door Pieter Bladelin van Middelburg-in-Vlaanderen (W. DE CLERCQ, J. DUMOLYN & J. HAEMERS, “Vivre noblement”, pp. 4-6 en pp. 9-13; J.-M. CAUCHIES, ‘Deux grands commis bâtisseurs de villes dans les Pays-Bas bourguignons: Jean de Lannoy et Pierre Bladelin (vers 1450-60)’, in: « *De Jacques Cœur à Renault* » *Gestionnaires et organisations*, Toulouse, 1995, pp. 45-59).

deze parvenu meer algemeen in een nieuw licht te plaatsen. Daarbij wil ik deze korte episode uit de geschiedenis van twee lokale Vlaamse heerlijkheden kaderen in een breder spanningsveld dat zich onder Filips de Goede en tegen de achtergrond van het staatsvormingsproces ontwikkelde tussen ambitieus hofpersoneel en adel enerzijds en het Bourgondische ambtenarenapparaat en hun concepten over het onvervreembare vorstelijk domein anderzijds.

Vorstelijke justitie en heerlijke rechtsmacht

De executie van Willem de Rike als een wegens sodomie beklagde persoon was een manifeste demonstratie van de hoge rechtsmacht die Boudewijn de Vos te Zomergem pretendeerde te bezitten. Niet alleen was de bestraffing van eender welke misdaad met de brandstapel expliciet gereserveerd voor de zogenaamde “*hoge justiciers*”⁹, sodomie was ook een misdaad die bijzonder sterk aanleunde bij ketterij en bijgevolg bij de “*crimes de lèse-majesté*”.¹⁰ Deze demonstratie door de nieuw aangestelde Gentse hoogbaljuw van zijn lokale, persoonlijke (rechts)macht binnen Zomergem mag dan wellicht wel de beoogde indruk op de lokale inwoners hebben gemaakt, de vorstelijke administratie zou minder geïmponeerd blijken door de Vos’ optreden.

Het al dan niet waarachtige bezit van de hoge rechtsmacht door Bouwewijn de Vos buiten beschouwing gelaten blijkt immers dat de theoretische opdeling van rechtsmacht in lage, middele en hoge justitie en de daartoe behorende competenties, zoals in de vroege vijftiende eeuw nog beschreven door raadsheer Jan van den Berghe¹¹, in de realiteit sterk genuanceerd moet worden of op zijn minst onderhevig was aan controle door de vorst en zijn ambtenaren. De Vlaamse graven zouden immers reeds vroeg, vanaf de elfde eeuw, de usurpaties van het *bannum* door de lekenheren¹² ongedaan hebben trachten te maken, een evolutie die grotendeels

⁹ Naar de vijftiende-eeuwse definitie van Jan van den Berghe: “*Item, eene vierde jurisdictie es ende de beere van dien hebben hoghe justicie (...) vermoghen (...) te berechtene alle zaken die an cleven den raide, den brande ende der hogher justicie*”, cf. D. BERTEN, ‘Un document de vieux droit coutumier flamand’, *BKCOWVB*, 9, 1913, p. 14.

¹⁰ Cf. M. BOONE, ‘State power’, pp. 138-9.

¹¹ Meer informatie over deze figuur en zijn door Berten (cf. *ut supra*) uitgegeven traktaat over de “*Juridictien van Vlaendren*” is terug te vinden bij E. STRUBBE, ‘Jean Van den Berghe, écrivain et juriste flamand (13-1439)’, *BKCOWVB*, 12, 1928, pp. 174-201.

¹² Maar zelfs de machtige kerkelijke instellingen die vaak de hoge rechtsmacht over bepaalde van hun domeinen hadden verkregen werden in het defensief gedwongen en dienden hun reële macht te limiteren, vaak zelfs tegen expliciete bepalingen van hun privileges in. Met name de Raad van Vlaanderen onder de Bourgondische hertogen zou bepaalde van hun rechten voortaan voor de graaf/hertog reserveren, cf. voorbeelden daartoe bij J. VAN ROMPAEY, *De Grote Raad van de hertogen van Boergondië en het parlement van Mechelen*, Brussel, 1973, p. 293.

tegen het einde van de dertiende, begin van de veertiende eeuw was afgesloten.¹³ Met name de hoge rechtsmacht of minimaal de feitelijke uitoefening van de bloedrechtspraak¹⁴ – zoals bijvoorbeeld de uitvoering van de executie van de Rike – kwam toen grotendeels, zo niet exclusief, terug in grafelijke handen terecht¹⁵, zij het al dan niet in een gemedieerde vorm waarbij stads- en kasselrijsherenbanken¹⁶ en lokale baljuws¹⁷ het grafelijk gezag vertegenwoordigden.

In elk geval blijkt dat de lokale vertegenwoordiger van het grafelijk gezag te Zomergem, Lubrecht de Stoppelare, baljuw van de Gentse Oudburg, zich ca. 1444 alvast verzette tegen de inning van de *beste katelen*¹⁸ en de uitvoering van composities¹⁹ die de Vos zich had toegeëigend. Deze inningen en composities

¹³ Cf. A. C. F. KOCH, *De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de 13^e eeuw*, Antwerpen-Amsterdam, 1952, pp. 30-40 en E. THOEN, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst (eind 13de – eerste helft 16de eeuw)*, Band I, Gent, 1988, pp. 384-8.

¹⁴ Zie hierover A. C. F. KOCH, *De rechterlijke organisatie*, pp. 20-29.

¹⁵ Cf. E. THOEN, *Landbouweconomie*, p. 403 e.v. en pp. 410-3. Deze bevindingen dienen dan ook de vaak ietwat stereotiepe omschrijvingen van de hoge, middele en lage rechtsmacht gebaseerd op het tractaat van Van den Berghen of soortgelijke bronnen (zoals ze bv. ook nog voorkomen bij J. MERTENS, 'Heerlijkheden (9de eeuw-1795)', in: W. PREVENIER en B. AUGUSTYN, *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997, pp. 554-5) te nuanceren en veeleer tot een ideaaltypisch model te herleiden, hoewel periodieke 'exemplarische' uitoefeningen door de adel van hun hoge rechtsmacht, zoals de executie van Willem de Rike door de Vos, bleven voorkomen.

¹⁶ Cf. A. C. F. KOCH, *De rechterlijke organisatie*, pp. 145-165 en pp. 189-208 voor respectievelijk een bespreking van de kasselrijvierscharen en de stedelijke gerechten.

¹⁷ Zie H. NOWÉ, *Les baillis comaux de Flandre des origines à la fin du XIVe siècle*, Brussel, 1929, pp. 15-22 en pp. 258-271

¹⁸ Over dit recht (krachtens welk de heer bij het overlijden van elk van zijn onderdanen recht had op het waardevolste roerend goed van de overledene) zie E. THOEN, *Landbouweconomie*, b. I, p. 419 e.v. De Vos lijkt met zijn aanspraken op een ongehinderde uitoefening van zijn hoge rechtsmacht aldus ook een economische herwaardering van zijn heerlijkheid te hebben willen bereiken, zie het door Thoen geschetste verband tussen (het verval van) de juridische en economische heerlijke macht, cf. E. THOEN, *Landbouweconomie*, b. I, p. 410.

¹⁹ Op zich was een compositie door de heer van misdaden die tot zijn kennisname behoorden mogelijk, maar deze diende wel steeds de toestemming van de grafelijke baljuw te bekomen (cf. de voorbeelden bij J. VAN ROMPAEY, *Het grafelijke baljuwsambt*, pp. 292-3). De Vos bleek dit te hebben nagelaten voor minstens vier composities voorgevallen voor 21 september 1444 (cf. de baljuwsrekening van Lubrecht de Stoppelare lopend van 13-1-1444 t.e.m. 21-9-1444, ARA, RK, n° 14.158, ff. 38r°-38v°), met dan nog de bemerking dat "*aucuns dient que ledit messire Bauduin en eubt beaucoup plus dont le bailli n'a peu scavoir la verite*". Bovendien betrof een van de composities een beschuldiging van hekserij ("*de Marguerite Wils, pour ce qu'elle estoit suppeconnee de sorcerie, une composition de IX ou X lb. gr.*"), een misdaad die nochtans als majesteitsschennis werd beschouwd (cf. J. MONBALLYU (ed.), *Filips Wielant*, § 61, p. 185)! Daarnaast lijkt de compositie gedurende de 15de eeuw sowieso meer en meer te zijn gereguleerd, ook voor wat de grafelijke baljuws betreft (bij zware misdaden mochten de baljuws slechts tot compositie overgaan na overleg met de Raad- of Rekenkamer, cf. J. VAN ROMPAEY, *Het grafelijke baljuwsambt*, n° XXI, pp. 561-2). Wellicht is er een verband met de vorstelijke toe-eigening van het gratierecht in dezelfde periode (cf. M. BOONE, 'Want remitteren is princelijck. Vorstelijk genaderecht en sociale realiteiten in de Bourgondische periode', in: *Liber Amicorum Achiel De Vos*, Evergem, 1989, pp. 53-9). Tegen deze achtergrond is het dan ook niet vreemd dat de hertogelijke procureur in het vonnis van de Raad van Vlaanderen stelde dat het recht te Zomergem op "*tonfanc in gracen ende composicien*" enkel en alleen de graaf (of de grafelijke baljuw) toekwam (zie bijlage n° 1).

pasten wellicht binnen eenzelfde politiek van de Vos die eveneens tot de executie van de Rike leidde. Geconfronteerd met dit eigengereide optreden van Boudewijn stuurde baljuw de Stoppelare een delegatie naar de Rijselse Rekenkamer met zijn bezwaarschriften. Hierop lieten de rekenmeesters, als verantwoordelijken voor het beheer en behoud van het vorstelijk domein²⁰, een onderzoek voeren door auditeur Fierabras Boids²¹ naar de claim op de hoge rechtsmacht door Boudewijn de Vos.²² De conclusie van dit preliminaire onderzoek luidde dat de Gentse hoogbaljuw, die zich lokaal als “*seigneur en Zomergem*” betitelde²³, de composities en beste katelen die hij binnen het ambacht van Zomergem vallend onder de Oudburg had geïnd terug diende te betalen aan de grafelijkheid, gezien niet was bewezen dat hij te Zomergem enige hoge rechtsmacht bezat.²⁴

Na 1444 verdwijnt de kwestie enige tijd uit de bronnen. Mogelijk biedt de Gentse Opstand van 1449-1453 hier ten dele een verklaring: Boudewijn de Vos was een belangrijke vertrouwenspersoon en vertegenwoordiger van de hertog binnen de stad. Toen de revolte uitbarstte werd hij bijgevolg door het opstandige deel van het stadsbestuur en de neringen geïseerd en lange tijd binnen de stad gevangen gehouden en zelfs gefolterd.²⁵ De baljuw van de Oudburg had tijdens de Gentse Opstand wellicht op zijn beurt ook dringender besognes dan de pro-

²⁰ Over de bevoegdheden van de Rekenkamer m.b.t. de vrijwaring van het vorstelijk domein, zie J. DUMOLYN, *De Raad van Vlaanderen en de Rekenkamer van Rijsel Gewestelijke overheidsinstellingen als instrument van de centralisatie (1419-1477)*, Brussel, 2002, pp. 157-160 en E. VAN CAUWENBERGHE, *Het vorstelijk domein en de overheidsfinanciën in de Nederlanden (15de en 16de eeuw). Een kwantitatieve analyse van Vlaams en Brabantse domeinrekeningen*, Brussel, 1982, pp. 209-217.

²¹ Boids werd in 1436 auditeur bij de Rekenkamer om in 1446 tot rekenmeester benoemd te worden, cf. J. DUMOLYN, *Staatsvorming*, databank, fiche Fierabras Boids.

²² Cf. ARA, RK, n° 14.158, ff. 37r°-37v°: “*audit bailli pour avoir payé a Jehan Reynare, Guillaume Coets et Ghiselbrecht Scepenes d’avoir esté de Gand a Lille dire leurs deposicions sur la question d’entre ledit bailli ou nom de monseigneur pour ce que touche sa seigneurie de Zomergem d’une part et messire Bauduin le Vos d’autre (...) XXXVIII lb., VIII s. [par.]*”; “*audit bailli pour le salaire de Jehan Marliere d’avoir minué et grossoié les escriptures touchans ladite question (...) VII lb., X s. [par.]*”.

²³ Boudewijn de Vos was immers slechts heer van een heerlijkheid binnen de parochie en het ambacht van Zomergem, zie M. RYCKAERT, ‘Zomergem’, p. 9 en p. 122 e.v. Niettemin lijkt de benaming de baljuw (en de Rekenkamer) te hebben gestoord, aangezien de Vos onduidelijkheid creëerde tussen zijn rechten als heer van het schoutdom van Zomergem (zijn eigenlijke leen) en die als heer “in Zomergem”. Naar de tekst van het vonnis van de Raad van Vlaanderen uit 1459 blijkt immers dat de Vos als heer in Zomergem de goederen van Willem de Rike gelegen binnen de Zomergemse heerlijkheid van Herzele had geconfisqueerd (“*dat de vors. mer Boudin ende hy ghehadt hadden ende noch heift up zijn vors. berscip van Zomergem alle justicie hoghe, middele ende nedere ende insghelicx up svors. Jans van Hersele berscip*”, zie bijlage n° 1).

²⁴ “*Soient ces composicions recourees sur ledit messire Bauduin le Vos et pour ce mise a execucion une informacion qui a esté oye contre lui pour ce qu’il maintient avoir la haulte justice et le meilleur catel, laquelle informacion oye par Fierabras Boids est en la chambre des comptes.*”, cf. ARA, RK, n° 14.158, fol. 38r°.

²⁵ Cf. J. HAEMERS, *De Gentse opstand, 1449-1453 – De strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijk kapitaal*, Kortrijk-Heule, 2004, passim.

cesvoering tegen de Vos – als hij überhaupt nog in de opstandige Oudburg verbleef.

Met het einde van de Gentse Opstand en het sluiten van de Vrede van Gavere blijkt de zaak echter hervat te zijn geweest door de procureur van de hertog bij de Raad van Vlaanderen. Hoewel Boudewijn de Vos zelf vóór 1458²⁶ kwam te overlijden, bleef zijn broer²⁷ en opvolger Jan de Vos immers even halstarrig aan de claim op de ongelimiteerde hoge rechtsmacht, confiscaties en beste katelen vasthouden. De financiële verliezen en schulden die de familie de Vos aan de Gentse opstand had overgehouden²⁸ waren hier wellicht niet vreemd aan: niet enkel zou het bezitten van de hoge rechtsmacht de familie blijvend aanzien verlenen, de grote sterfte voorgevallen binnen het Gentse Kwartier tijdens de opstand²⁹ gaf bovendien een direct uitzicht op considerabele inkomsten voortkomend uit het recht op het beste kateel en de aanslag van verbeurdverklarde goederen.

Het institutionele klimaat zat Jan de Vos echter niet mee. Zo had de hertogelijke administratie reeds doorheen de jaren 1440 de verminderende opbrengsten voortkomend uit de grafelijke juridische rechten en baljuwsambten proberen aan te pakken.³⁰ In 1451 kwam daar nog een verordening van de hertog bij die de Rekenkamer opdroeg hem een overzicht te bezorgen van het tot dan toe ver-

²⁶ Cf. F. BUYLAERT, *Eeuwen van ambitie. Edelen, steden en sociale mobiliteit in laatmiddeleeuws Vlaanderen*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Universiteit Gent, 2008, Bijlage 2: Referentieoverzicht, p. 1379, sub lemma 'Vos, de'.

²⁷ Er bestaat hierover enige verwarring, naar M. RYCKAERT, 'Zomergem', p. 114 zou het om een broer van Boudewijn de Vos gaan (ook in de akte van de Raad van Vlaanderen wordt dit zo aangegeven, zie bijlage n° 1), maar naar G. ANDRIES, 'Politieke en bestuurlijke geschiedenis', p. 106 ging het om diens zoon. De verervingsakte voor de leenmannen van Heusden na de verkoop van Zomergem door Jan de Vos aan Jean Coustain heeft het echter eveneens over Jan de Vos als de "fratres mer Boudins" (cf. ARA, RK, Oorkonden van Vlaanderen, tweede reeks, akte op datum 11 maart 1460).

²⁸ Om zijn leven te sparen diende Boudewijn de Vos eind 1451 te beloven voor 600 lb. graan aan te kopen ten behoeve van de opstandige stad. Nog na de opstand, vermoedelijk in augustus 1454, werd hij door de schepenen achtervolgd voor de betaling van 220 lb. uitstaande schulden voor graanaankopen. Zie J. HAEMERS, *De Gentse opstand*, pp. 256-7 en p. 405. Verdere indicaties van blijvende schulden ten laste van de familie de Vos vindt men ook terug bij G. ANDRIES, op. cit., loc. cit., terwijl dezelfde auteur ook de verwoestingen te Lovendegem ten gevolge van de opstand en oorlogsvoering schetst.

²⁹ Een indruk van de mortaliteit vindt men terug in talloze akten daterend van kort na de Gentse Opstand (voor een voorbeeld zie V. FRIS, 'Oorkonden betreffende den opstand van Gent tegen Philips de Goede (1450-1453)', *HMGOG*, 4, 1901, n° X, pp. 100-3). Hoewel het hier wellicht deels om retorische overdrijvingen gaat moet het sterftecijfer tijdens en direct na de opstand toch aanzienlijk hoger dan normaal hebben gelegen.

³⁰ Zie de uitgave van het ontwerp van een verordening uit 1448 die de inkomsten door een striktere inning weer omhoog diende te drijven bij J. VAN ROMPAEY, *Het grafelijke baljuwsambt*, n° XXV, pp. 569-572. De juridische rechten hadden voorheen een belangrijk aandeel (ca. 16%) van de domaniale grafelijke inkomsten uitgemaakt, cf. A. VAN NIEUWENHUYSEN, *Les finances du duc de Bourgogne Philippe le Hardi (1384-1404)*. *Économie et Politique*, Brussel, 1984, pp. 119-136, specifiek pp. 127-8.

vreemde domein en met de vraag hun advies rond die kwestie te formuleren. Het valt op dat de rekenmeesters in hun antwoord specifiek een aantal schenkingen van de hoge rechtsmacht scherp onder vuur namen.³¹ Tegen die achtergrond bleek Boudewijn de Vos destijds zijn hand te hebben overspeeld door Willem de Rike op beschuldiging van sodomie te verbranden en diens goederen volledig voor eigen rekening te confisqueren. Los van een algemene tendens tot het optreden tegen claims op de hoge rechtsmacht door de Vlaamse adel³², bleken immers zelfs absolute topfiguren binnen de gevestigde adel of het Bourgondische hof tijdens dezelfde jaren te moeten buigen voor de vorstelijke aanspraak op de

³¹ O.m. de vervreemdingen van de heerlijkheden van Praat, Woestijne, Zotschore en Bois-le-Comte (schenkingen van Lodewijk van Male aan zijn bastaarden, cf. T. SOENS, 'Évolution et gestion du domaine comtal en Flandre sous Louis de Male et Philippe le Hardi (1346-1404)', *Revue du Nord*, 83/339, 2001, pp. 44-6) werden aangehaald: bij de eerste redactie van hun antwoord adviseerden ze de hertog om "*par ses lettres patentes mander ausdictes gens de ses comptes contraindre les heritiers ou tenementiers desdictes seignouries a monstrier leursdiz tiltres pour iceulx tiltres veuz avoir tel rachat qu'il appertendra et les faire enregistrer en la chambre se besoing est*". Voor de hertog van Kleef en diens heerlijkheid van Wijndendale hadden de rekenmeesters zelfs al een concreet plan voor een terugkoop (gefinancierd door een massale renteverkoop die zichzelf dankzij de opbrengsten van de heerlijkheid binnen enkele decennia terug diende te betalen) opgesteld. Zie het dossier hierover bewaard onder ADN, B1285, n° 15.896.

Deze politiek bleef niet enkel beperkt tot woorden: Pierre de Roubaix, heer van Herzele (Oost-Vlaanderen), nabij Aalst, niet te verwarren dus met de gelijknamige heerlijkheid te Zomergem) diende ergens kort na 1451, toen hij terugkeerde van zijn reis naar Jeruzalem, vast te stellen dat hem in de tussentijd ten gevolge van het hertogelijk onderzoek zijn uitoefening van de hoge rechtsmacht te Herzele definitief was ontnomen. Zijn echtgenote had tijdens zijn afwezigheid de rekenmeesters niet afdoende weten te overtuigen van het bezit van die rechtsmacht dat de Roubaix zich in de loop der jaren blijkbaar *de facto* had toegeëigend (Jan zonder Vrees had de eertijds geconfisqueerde heerlijkheid in 1406 weliswaar aan Jean de Roubaix geschonken, maar dit op voorwaarde dat de hoge rechtsmacht voor de grafelijkheid behouden werd, cf. J.-M. CAUCHIES, *Ordonnances de Jean sans Peur. 1405-1419 (Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Première série. Première section. Tome III)*, Brussel, 2001, pp. 45-7, n° 37). De ontwikkeling van de stad / heerlijkheid Roubaix (waar de Roubaix wél de hoge rechtsmacht bezat) kort na 1454 lijkt ons dan ook mogelijk niet zozeer verband te houden met de verwoesting van Herzele tijdens de Gentse Opstand van 1449-1453 als wel met dit verlies in jurisdictie (cf. ADN, B17.674; het hertogelijk octrooi dat de stadsontwikkeling van Roubaix diende te ondersteunen is terug te vinden in het ARA, RK, oorkonden van het zegelrecht, n° 311).

³² Hertogelijk procureur Isaac Zunnekin (benoeming in 1450, cf. J. DUMOLYN, *Staatsvorming*, databank fiche Isaac Zunnekin), die in 1459 de zaak van de hertog tegen Jan de Vos zou behartigen voor de Raad van Vlaanderen, werd bijvoorbeeld ook in 1455 al op pad gestuurd om de claims op de hoge rechtsmacht in de nieuw overgeleverde denombrementen van verschillende edelen binnen het baljuwschap van Tielte te onderzoeken, evolutie "*a quoy est besoing de obvier, car a leur tolerer la joissance selon leursdiz rappors ilz porroient entreprendre de plus en plus sur la haulteur et seignourie de nortredit seigneur*", cf. ADN, B17.680, farde getiteld "Thielt – fiefs".

Ook tegen pogingen van de adel om het recht op het beste kateel van de hertog of de van steden (tegen hun privileges in) af te snoepen werd in de periode 1450-1460 frequent opgetreden. Zo diende zelfs de graaf van Etampes, een neef van de hertog, aan zijn aanspraak op het recht op het beste kateel van te Ingelmunster overleden Kortrijkse poorters te verzaken (cf. vonnis door de Grote Raad van 29 maart 1458, ADN, B1381, n° 15.967) en werd binnen de Oudburg een compromis met betrekking tot de inning van de beste katelen tussen de baljuw en de St.-Baafsabdij herbevestigd (cf. vonnis van de Grote Raad van 3 maart 1460, RAGent, fonds St.-Baafs en bisdom, O2252).

casus reservati waaronder sodomie maar bijvoorbeeld ook zelfmoord meer en meer kwamen te vallen.³³

Uiteindelijk kwam de hele zaak in maart 1459 tot een vonnis.³⁴ De raad volgde de hertogelijke procureur in zijn betoog dat de graaf binnen het gehele ambacht van Zomergem ten minste de hoge rechtsmacht bezat en dat Boudewijn en Jan de Vos naar de door hun voorgangers overgeleverde denombremen ten enkel maar van het bezit van de middele rechtsmacht binnen één leen, het schoutdom van Zomergem, genoten. Jan de Vos bracht hiertegen geen concrete documenten of bewijzen in om zijn bezit van de hoge rechtsmacht “*up zijn vors. heerscip van Zomergem*” te staven. Ook vermeed hij zelf op elk moment expliciet te refereren aan het schoutdom: enkel de “heerlijkheid van Zomergem” als *pars pro toto* wordt in het eigenlijke betoog van de Vos aangehaald. Wel stelde hij, daarin de definitie van Jan van den Berghe volgend, dat als hij “in” Zomergem de hoge rechtsmacht bezat, hij die dan ook mocht aanwenden om quasi onbegrensd van alle mogelijke zaken en misdrijven kennis te nemen en dat zijn broer dan ook legitiem Willem de Rike op de brandstapel had laten plaatsen.³⁵ De procureur lijkt dit echter te hebben aangevochten, met een directe invocatie van de vorstelijke hoogwaardigheid³⁶ waaraan Boudewijn de Vos – nochtans een

³³ Naar aanleiding van de zelfmoord van Roland Pippe, ontvanger van de graaf van Charolais, spanden enkele heren, waaronder Rogier van Halewijn en Pieter Bladelin, een proces aan tegen de stad Brugge om de goederen van Pippe, poorter van die stad, te mogen aanslaan (zie m.b.t. tot deze zelfmoord W. PARAVICINI, ‘Un suicide à la cour de Bourgogne: Roland Pippe’, *Revue du Nord*, t. 91, 380, 2009, pp. 385-420). Een van de betrokkenen, Isabelle van der Douve, erfdame van Meulebeke, staafde haar rechten op confiscatie door een eerdere executie op de brandstapel voor sodomie aan te halen, wat bij de leden van de Rekenkamer echter enkel de opdracht tot een onmiddellijk onderzoek naar haar claims op de hoge rechtsmacht ten gevolge had: “*il nous (...) semble expedient (...) de soy plus avant informer (...) comment lesdiz supplians et chacun d’eulx ont haulte justice et comment ilz sont fondez de demander et avoir le droit de confiscation (...) et comment il en a esté fait et meismes d’un nommé Henry le Meyere, nommé en ladictie informacion, lequell fut pieca brulé a Meulembeque pour le pechié de sodomie*”, cf. ADN, B17.690, fardes getiteld “Halewin (Roger de), écuyer, et de le Douve (Isabelle), seigneurie à Meulembeque”. Zie voor de bijna obsessieve manier waarop het Bourgondische hof en de Grote Raad zich tijdens de latere 15de eeuw met de vervolging van sodomie zouden bezighouden M. BOONE, ‘State power’, p. 152.

³⁴ In de literatuur wordt er weliswaar op het vonnis gealludeerd door Berten, maar deze geeft hierbij geen archiefreferentie of zelfs maar een datering mee, cf. D. BERTEN, *Coutumes du pays et comté de Flandre – Quartier de Gand – Coutume du Vieuxbourg de Gand (Introduction)*, Brussel, 1904, pp. 116-7. Deze referentie werd door Ryckaert overgenomen, die het conflict echter foutief in het begin van de 15de eeuw, onder Boudewijn (I) de Vos situeerde, cf. M. RYCKAERT, ‘Zomergem’, p. 80.

³⁵ “*ende also wel recht van confiscatien behorende ter hogher justicie als andre in wat manieren dat het zij, zonder dat hem yet ontgrooten mach*”, vergelijk dit met de passage in de *Jurisdiction* over de rechten van de hoge justiciers: “*ende hemlieden ne moghen niet ontgrooten te berechtene met heuren baillius, mannen of scepenen*”, cf. D. BERTEN, ‘Un document’, p. 14.

³⁶ Zie dienaangaande J. DUMOLYN, ‘The legal repression of revolts in late medieval Flanders’, *TR*, 68, 2000, 479-521 en M. BOONE, ‘Diplomatie et violence d’état. La sentence rendue par les ambassadeurs et conseillers du roi de France, Charles VII, concernant le conflit entre Philippe le Bon, duc de Bourgogne, et Gand en 1452’, *HKCG*, 156, 1990, pp. 1-54.

hertogelijk ambtenaar – zich aldus zou hebben vergrepen.³⁷

De raadsheren bleken in hun dictum nog relatief mild te zijn voor de Vos, hij werd voor het verdedigen van de zaak van zijn broer ‘slechts’ tot de boete van 600 lb. par. veroordeeld, weliswaar bovenop 1200 lb. par. boete die hij nog voor de inbreuken van Boudewijns officieren op de grafelijke justitie diende te betalen – de procureur had meer gevraagd.³⁸ Deze laatste bekwam echter zijn voornaamste eis wel volledig: dat de hoge rechtsmacht, het recht op confiscatie en op de inning van de beste katelen binnen het schependom van Zomergem, zoals binnen alle andere gebieden van het ambacht, voortaan exclusief de hertog zouden toekomen; het leen van de Vos werd tot een louter middele rechtsheerlijkheid herleid.³⁹

Deze ‘overwinning’ van de hertogelijke procureur werd kort nadien in de *registres des chartes* van de Rijselse Rekenkamer opgetekend – een van de meer zeldzame registraties van een akte van de Raad van Vlaanderen – terwijl het origineel in de grafelijke oorkondenschat werd gedeponereerd⁴⁰, beide ter blijvende herinnering aan en staving van de hertogelijke rechten.⁴¹ Bij de eerstvolgende auditie van de rekeningen van de baljuw van de Oudburg droegen de rekenmeesters deze dan ook op voortaan de titel van zijn kapittel met de inkomsten voorge-

³⁷ “Overterdende ende overgripende also de voors. wijlen mer Boudin, doe hoochbailliu van Ghent ende raed ons vors. heeren, zijn rechte hoocheit ende heerlicheit die hij, mer Boudin, bezworen hadde” (bijlage 1).

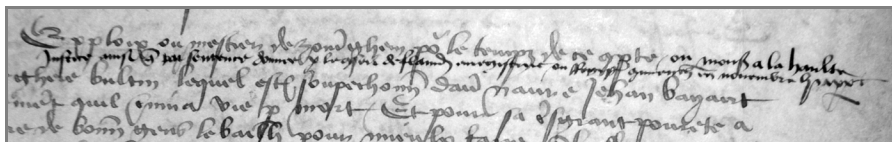
³⁸ De procureur tekende beroep tegen het vonnis op basis “van te cleenre condempnatie”. De boete kon echter niettemin tellen, met 1800 lb. par. stemde ze bijvoorbeeld overeen met de geschatte netto jaarinkomsten voortkomend uit de heerlijkheid van Komen (cf. H. COOLS, ‘Le prince et la noblesse dans la châtellenie de Lille à la fin du XVe siècle: un exemple de la plus grande emprise de l’Etat sur les élites locales?’, *Revue du Nord*, 77, 310, 1995, p. 404).

³⁹ “tHof wijst ende verclaert ende over recht de hoghe justicie ende tupheffen van den vors. besten hoofden of beste catbelen metter confiscatie van goede up vors. heerscip ende scoutetendom van Zomergem toebehorende onsen vors. heere ende den vors. verweerere daerup thebbene justicie vicontiere zonder meer”, zie bijlage n° 1.

⁴⁰ Naar een kanttekening onderaan het afschrift. Het origineel heb ik helaas niet kunnen traceren, noch in de ADN, noch in de reeks van de Oorkonden van Vlaanderen bewaard op het ARA. Een ander contemporain vonnis van de Raad dat direct na het vonnis aangaande de rechtsmacht van Zomergem in het *registre des chartes* werd afgeschreven en naar een soortgelijke vermelding ook in de oorkondenschat werd gedeponereerd, kon wel worden teruggevonden (vonnis 18 december 1459 dat het recht op de ijking van haringtonnen te Nieuwpoort aan de hertog toekent, cf. afschrift ADN, B1607, ff. 263v°-264 en origineel ARA, RK, Oorkonden van Vlaanderen, eerste reeks, n° 871), wat lijkt aan te geven dat deze deponering weldegelijk werd uitgevoerd.

⁴¹ De oorspronkelijke instructie van Filips de Stoute voor de Rijselse Rekenkamer had al de bewaring en consultatie van akten en documenten ten behoeve van de blijvende vrijwaring van het grafelijke domein verordend (cf. A. VAN NIEUWENHUYSEN & J. BARTIER, *Ordonnances de Philippe le Hardi, de Marguerite de Male et de Jean sans Peur. 1381-1419. (Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Première série. Première section)*, t. I, Brussel, 1965, n° 102, §10, p. 144). Meer uitgewerkte bepalingen ten aanzien van registratie en archivering werden op verordening van Filips de Goede, naar het voorbeeld van de Dijonese moederinstelling, in 1428 op hun beurt te Rijsel doorgevoerd, cf. ADN, B2, n° 8. Zie algemeen over de informatievergarende taken van de Rekenkamer, E. AERTS, *Overzicht van de archieven en verzamelingen van het Algemeen Rijksarchief – Geschiedenis en archief van de Rekenkamers*, Brussel, 1996, pp. 182-7.

vallen in het ambacht Zomergem aan te vullen met de bepaling “*ou monseigneur a la haulte justice ainsi que par sentence donnee par le conseil de Flandres ou registre commenchans en novembre LI appert*”.⁴²

Abbeelding 2. Het gewijzigde kapittel in de rekening van de baljuw van de Gentse Oudburg, waarbij de hoge rechtsmacht voor de hertog wordt gereserveerd (ARA, RK, n° 14.116, fol. 152v°).

Schenking of vervreemding? Het hof versus de Rekenkamer

De verbazing van de rekenmeesters was dan wellicht ook groot toen ze slechts een goede drie jaar later, op 5 juni 1462, een hertogelijke brief ontvingen waarin de hertog hen de registratie beval van het enkele dagen tevoren opgestelde privilege rond de schenking aan zijn eerste kamerdinaar Jean Coustain van de hoge rechtsmacht te Zomergem, Lovendegem en “*les appartenances et appendences*”.⁴³

Niet enkel maakte de hertog met een spreekwoordelijke pennentrek de inspanningen van de Rekenkamer en zijn eigen procureur ter vrijwaring van de grafelijke rechten te Zomergem ongedaan, hij ging met zijn beslissing ook in tegen een meer algemene tendens tot de bescherming van het vorstelijk domein die zich vanaf het begin van de vijftiende eeuw had ontwikkeld.

Expliciete beloftes om de territoriale integriteit van het graafschap te vrijwaren – met andere woorden de verzekering geen ‘externe’ aliënaties uit te voeren – kwamen bijvoorbeeld reeds voor bij zowel het huwelijk van Margaretha van Male en Filips de Stoute⁴⁴ als bij het aantreden van Jan zonder

⁴² Cf. de rekening van Jan de Stoppelare, baljuw van de Oudburg, lopend van 8 mei 1459 tot en met 4 mei 1460, ARA, RK, n° 14.116, fol. 152v°. In de marge van het gewijzigde kapittel staat volgende opdracht en aantekening bijgeschreven: “*Soit ceste intitulation ainsi mise es comptes ensuivans – Il est ainsi ou compte ensuivant.*”

⁴³ Zie bijlage n° 2.

⁴⁴ In een publieke ceremonie beloofde Margaretha van Male op 28 maart 1369 de steden en kasselrijen van Rijsel, Douai en Orchies, die de Franse koning van plan was bij het huwelijk van Margaretha met Filips de Stoute aan Lodewijk van Vlaanderen te schenken (deze schenking vond plaats op 25 april 1369, cf. een editie bij BRUN-LAVAINNE, *Roisin. Loix, franchises et privilèges de la ville de Lille*, Rijsel, 1822, pp. 422-4), nooit meer uit handen te geven en verbond ze zich ertoe ook haar eventuele kinderen dergelijk beloftes te laten zweren, cf. SABrugge, cartularium ‘roodenboek’, ff. 135v°-136r°.

Vrees⁴⁵ en Filips de Goede⁴⁶. De vergelijking met het koninklijke Frankrijk, waar een uitgewerkte domaniale politiek reeds in de veertiende eeuw ontstond,⁴⁷ zette zich verder door met het opduiken van de eerste algemene revocaties van schenkingen in de jaren 1420.⁴⁸ In een reactie op de bij momenten erg actieve vervreemdingspolitiek van zijn vader⁴⁹ tekende er zich, onder impuls van de Rekenkamers, tijdens Filips lange regeerperiode een steeds meer geïnstitutionaliseerde domeinpolitiek af.⁵⁰ Hierbij werd in het bijzonder de expeditie van nieuwe privileges, vervreemdingen en giften zo niet verboden dan toch sterk gelimiteerd en aan strikte procedures gebonden.⁵¹

Uiteraard botste de theorie van deze hertogelijke restricties weleens met de praktijk en de specifieke politiek-economische context. Zeker in tijden van

⁴⁵ Op de vraag van de Vier Leden beloofde Jan zonder Vrees in 1405 om het Westland (de kasselrijen Veurne, Broekburg en St.-Winoksbergen) en de stad Gravelines niet te vervreemden, cf. J.-M. CAUCHIES, *Ordonnances*, p. 7.

⁴⁶ In 1421 beloofde de jonge hertog het (met Vlaams bedegeld aangekochte) graafschap Namen onherroepelijk bij het patrimonium van de Vlaamse graven te voegen, cf. A. MIRAEUS, *Opera Diplomatica et historica*, t. III, Brussel, 1734 (tweede editie), pp. 448-9.

⁴⁷ Cf. de toonaangevende studie van G. LEYTE, *Domaine et domanialité publique dans la France Médiévale (XIIe-XVe siècles)*, Strasbourg, 1996. Voor diens bevindingen over de Franse kroningseden en de inclusie daarin vanaf de inhuldiging van Karel V van clausules betreffende de (relatieve) onvervreemdbaarheid van het koninklijk domein zie specifiek pp. 341-8.

⁴⁸ Verordening van Châtillon-sur-Seine, 22 juli 1422, cf. J. BRAEKEVELT, 'De verordeningen', p. 57, n° 83. Deze beslissing kwam wellicht voort uit een oplijsting die de Rekenkamer van Rijsel reeds kort na de dood van Jan zonder Vrees had laten maken van de vervreemde domeinen onder de indicatieve titel "*Memoire a savoir pourquoy le demaine et exploits sont diminuéz et ne sont si grans qu'ilz estoient du temps passé et autrement*", cf. ADCO, B488. Ook onder Jan zonder Vrees zelf had de administratie de vervreemdingen overigens reeds proberen in te perken, ondermeer door enkel persoonlijk door de hertog ondertekende schenkingen te laten passeren, cf. J.-M. CAUCHIES, *Ordonnances*, p. 422, n° 258. Zie voor de parallelle (maar weerom anterieure) Franse ontwikkelingen G. LEYTE, *Domaine*, p. 326-334.

⁴⁹ Zie de aanduiding van de correlatie tussen Jan zonder Vrees' Franse politiek en de daaruit voortvloeiende financiële noden enerzijds en zijn Vlaamse wetgevende en privilegiërende interventies anderzijds bij J.-M. CAUCHIES, 'Jean sans Peur, comte de Flandre (1405-1419), législateur', in: F. AUTRAND & C. GAUWARD (eds.), *Saint-Denis et la royauté. Études offertes à Bernard Guenée*, Parijs, 1999, p. 668.

⁵⁰ Een meer algemene bespreking van deze politiek en een indruk van haar verwezenlijkingen kan men terugvinden bij E. VAN CAUWENBERGHE, *Het vorstelijke domein*, pp. 243-327.

⁵¹ De algemene verordening van 14 december 1426 is in deze evolutie een cruciaal document (cf. J. BRAEKEVELT, 'De verordeningen', p. 63, n° 147). De vaststelling van de jonge hertog dat "*le demaine de nosdiz pays et seigneuries [est] fort diminué par les dons et transpors que en ont fait a pluseurs noz tres chiers seigneurs ayeul et pere*" leidde ertoe dat hij eerst alle giften "*à volonte*" revoqueerde en daarnaast alle voor het leven weggeschonken grafelijke en hertogelijke bezittingen bij het overlijden van de vruchtgebruikers onherroepelijk terug aan het domein hechtte, samen met het expliciete verbod "*a tous noz officiers, serviteurs et subgiéz, de quelque estat qu'ilz soyent, que doresnavant ne impetroient de nous ne facent impettrer ou requerir en aucune maniere aucun desdiz chasteaux, villes, forteresses, terres, seignouries ou pensions*". Mocht een schenking "*par inadvertance, importunité de requerans ou autrement, que Dieu ne veuille*" toch nog plaatsvinden, dan besloot de hertog dat "*dés maintenant pour lors et dés lors pour maintenant les declairons nulz et de nulle valeur*". Weerom zijn vergelijkbare Franse verordeningen voorhanden, zie hierover en meer algemeen over het concept van de '*importunité de requerans*' het artikel van W. PARAVICINI, 'Administrateurs professionnels et princes dilettantes. Remarques sur un problème de sociologie administrative à la fin du moyen âge', in: W. PARAVICINI, *Menschen am Hof der Herzöge van Burgund*, Stuttgart, 2005, pp. 359-365.

financiële noodlijdendheid zien we de hertog soms nog teruggrijpen naar vreemdingen, zoals in 1430 wanneer tegen de achtergrond van hernieuwde campagnes in de Honderjarige Oorlog de hertog bijvoorbeeld de hoge rechtsmacht te Hondshoote verkocht.⁵² Maar eenmaal de Bourgondische territoriale expansie rond 1440 voltooid was en daarmee de zogenaamde ‘critical decade’ van Filips de Goede zijn regering doorlopen⁵³, zien we de politiek ter bescherming van het domein zich weer volop ontwikkelen.⁵⁴ De hertogelijke Rekenkamers zagen dit beleid van restricties en domeinverzekering uiteindelijk in 1454 geconsacreerd worden in een uitvoerige verordening waarin de hertog zich op een bijzonder expliciete manier ertoe verbond geen domein – oud, nieuw of geconfisqueerd – meer te vervreemden.⁵⁵ De aliënatie van de hoge rechtsmacht te Zomergem en Lovendegem in 1462 – die schijnbaar zonder enig overleg met bijvoorbeeld de Rekenkamer had plaatsgevonden⁵⁶ – stond dus ogenschijnlijk volledig haaks op deze evolutie.

Niettemin mag men de veronderstelde verbazing van de rekenmeesters ook niet overdrijven. De schenking van de hoge rechtsmacht paste immers eveneens in een andere, zij het jongere traditie. Circa 1456-1457 had er zich aan het Bourgondische hof immers een belangrijke machtsverschuiving voorgedaan. Hierbij was de clan rond eerste kamerheer Anthoine de Croÿ erin geslaagd eerst kanselier Nicolas Rolin langs de kant te schuiven⁵⁷ om vervolgens zelf, met de

⁵² Uitgave van dit privilege bij G. ESPINAS., *Coutumes des pays et comté de Flandre. Privilèges et chartes de franchise de la Flandre. Tôme I. Actes généraux et Flandre française*, d. I., Brussel, 1959, pp. 377-9. Jan van Hoorn, de koper, diende hiervoor 8000 lb. par. VI. aan de hertog te betalen “pour employer (...) ou payement des gens d’armes et de trait estans au siege que faisons tenir devant la ville de Compiengne”. De vervreemdingen en schenkingen die tijdens de late regering van Filips de Goede werden uitgevoerd bleken echter meestal geen financiële compensatie meer te bepalen.

⁵³ Naar R. VAUGHAN, *Philip the Good – The apogee of Burgundy*, Woodbridge, 2002, p. 54 e.v., refererend naar de periode tussen ca. 1430 en 1440, met als kantelmoment het sluiten van het Verdrag van Atrecht in 1435.

⁵⁴ De Hofordonnantie van januari 1438 verbood expliciet de vervreemding van het hertogelijke domein “a quelque personne ne pour quelque occasion que ce soit” en droeg de Rekenkamers op geen gevolg te geven aan de expeditie van alsnog daartoe bezegelde privileges, cf. H. KRUSE & W. PARAVICINI, *Die Hofordnungen der Herzöge von Burgund – Band 1, Herzog Philipp der Gute 1407-1467*, Ostfildern, 2005, pp. 200-1 (n° 11, §553).

⁵⁵ Verordening van 22 maart 1454, cf. ADN, B1607, ff. 99v°-102r°.

⁵⁶ De restrictie van 1454 bepaalde dat nieuwe privileges slechts na overleg met de Reken- of Raadkamer mochten worden uitgegeven (“que doresnavant nous ne donrons (...) que prealablement (...) nous nous ferons bien et deurement informer par bonnes et notables personnes (...) et que l’information ainsi deurement faicte soit envoyé en noz chambres de conseil et des comptes pour en avoir l’avis”). Latere correspondentie van de Rekenkamer waarin ze de schenking van het privilege aan Coustain resoluut afkeurden, lijkt het bestaan van een eventuele voorafgaande consultatie echter uit te sluiten.

⁵⁷ Over deze ‘coup’ aan het Bourgondische hof zie o.m. R. VAUGHAN, *Philip the Good*, pp. 336-343, P. BONENFANT, *Philippe le Bon*, Brussel, 1955 (3e éd.), pp. 96-103; H.-F. PRIDAT, *Nicolas Rolin, chancelier de Bourgogne, Dijon*, 1996, pp. 101-9; J. BARTIER, ‘Une crise de l’État Bourguignon: la réformation de 1457’, in: *Hommage au professeur Paul Bonenfant (1829-1965)*, Brussel, 1965, pp. 501-511; M. PRIETZEL, *Guillaume Fillastre der Jüngere (1400/07-1473)*, Stuttgart, 2001, pp. 197-207).

hervorming op 21 september 1457 van de commissie tot het domein en de financiën, bijzonder uitgebreide en quasi onafhankelijke wetgevende bevoegdheden te verwerven en *de facto* de Bourgondische kanselarij te gaan leiden.⁵⁸ Reeds snel bleek dat deze nieuwe machthebbers het minder nauw namen met de voordien uitgevaardigde hertogelijke restricties ter bescherming van het hertogelijk domein⁵⁹ – zeker wanneer het hun persoonlijke begunstiging of die van hun intimi en cliënten betrof. Zo zien we bijvoorbeeld de hoffunctionarissen Pieter Bladelin en Jean de Lannoy vanaf 1458 plots verschillende privileges voor hun respectieve heerlijkheden van Middelburg en Lannoy verwerven.⁶⁰ Van zijn kant benadrukte Guillaume Fillastre, het nieuwe hoofd van de hertogelijke raad, in zijn ideologische traktaten niet enkel de noodzaak van vorsten – Filips de Goede dus – om de nodige vrijgevigheid of *largesse* aan de dag te leggen⁶¹, hij zorgde er in januari 1458 eveneens voor dat de hertog dit ideaal in de praktijk bracht door Fillastres heerlijkheid Poperinge⁶² bij privilege te bevrijden van enige juridische controle die de kasselrij Veurne er voorheen uitoefende.⁶³

⁵⁸ Een uitgave van deze verordening is terug te vinden bij J. VAN ROMPAEY, *Het grafelijke baljuwsambt*, pp. 584-7, n° XXIX. De commissie kon haar eigen verordeningen in naam van de hertog uitvaardigen; dat Anthoine de Croÿ als eerste kamerheer het geheim zegel van de hertog bij zich droeg impliceerde zelfs dat de beslissingen van de commissie volledig onafhankelijk konden worden geredigeerd en uitgevaardigd (cf. P. COCKSHAW, *Le personnel de la chancellerie de Bourgogne-Flandre sous les ducs de Bourgogne de la maison de Valois (1384-1477)*, Kortrijk-Heule, 1982, pp. 59-60). Voor een algemene bespreking van de commissie tot het domein en de financiën, waarbinnen, naast Anthoine de Croÿ zelf, ook nog andere politieke zwaargewichten zoals Pieter Bladelin, Pierre de Goux of Guillaume Fillastre een belangrijke rol speelden, zie J. VAN ROMPAEY, *De Grote Raad van de hertogen van Boergondië en het parlement van Mechelen*, Brussel, 1973, pp. 113-6.

⁵⁹ Ongelukkigerwijze was de commissie tot het domein en de financiën in de jaren 1440 – dus vóór de ‘coup’ van de Croÿ – net een belangrijke rol toebedeeld in de bescherming van het domein en de naleving van de daartoe opgestelde hertogelijke restricties. Zo was in 1446 de uitvoering van alle hertogelijke giften en schenkingen beperkt tot enkel die akten die de controle door de vier binnen de Grote Raad speciaal daartoe aangestelde financiële commissarissen overleefden (cf. ADN, B1606, fol. 129r^o). Na 1457 ging het er vaak net omgekeerd aan toe: beneficiarissen die een akte van de commissie verkregen, grepen deze instemming toen net aan om enige verdere contestatie (door bijvoorbeeld de Rekenkamer) reeds meteen in de kiem te smoren.

⁶⁰ Zie in verband met de stadsprojecten van deze twee hovelingen J.-M. CAUCHIES, ‘Deux grands commis’, pp. 45-59. Voor een uitgave van de verschillende door Jean de Lannoy van de hertog verkregen privileges zie B. DE LANNOY & G. DANSAERT, *Jean de Lannoy: le Bâtisseur*, Brussel-Parijs, s.d., pp. 221-238. Bladelins privilege dat hem in maart 1458 de middele rechtsmacht te Middelburg toekende is uitgegeven bij L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes du pays et comté de Flandre – Coutumes des petites villes et seigneuries enclaves*, t. III, Bruxelles, 1891, pp. 209-212.

⁶¹ Cf. H. BRAND, ‘Appointment Strategies at the Court of Duke Philip the Good: New Applications of Old Mechanisms’, in: S. GUNN & A. JANSE, *The Court as a Stage – England and the Low Countries in the Later Middle Ages*, Woodbridge, 2006, p. 97.

⁶² Die deze heerlijkheid annex stad in zijn hoedanigheid van abt van St.-Bertijns bezat, cf. M. PRIETZEL, *Guillaume Fillastre*, p. 93 e.v.

⁶³ Cf. Bibliothèque Municipale de Saint-Omer, Ms. 803, vol. VII, pp. 300-317.

De situatie aan het Bourgondische hof na 1457 bood met name perspectieven aan verrijkt hofpersoneel⁶⁴ en adellijke favorieten om recent aangekochte of nieuw verworven leengoederen door de hertog te laten “opwaarderen”.⁶⁵ Zo wist Pierre de Goux⁶⁶ voor zijn nog pas in januari 1458 aangekochte heerlijkheden van Denderwindeke en Eichem in september en oktober 1458 al meteen meerdere privileges te verkrijgen.⁶⁷ De opbouw van Middelburg-in-Vlaanderen tot een volwaardige heerlijke stad in dezelfde periode is vergelijkbaar. Toen Pieter Bladelin in 1451 het leen van de Brieven van Aatrijke aankocht om dit bij zijn landbouwuitbating van het “hof van Middelburg” te voegen, ging het slechts om een leen met enkel lage rechtsmacht. Vijftien jaar en een vijftal hertogelijke privileges later was Middelburg een heerlijkheid met hoge rechtsmacht geworden, compleet met stadswallen en een jaarmarkt.⁶⁸

Binnen deze context bood de precaire financiële situatie van Jan de Vos, die naast de schuldenberg van zijn broer nu ook nog de hem door de Raad van Vlaanderen opgelegde boete van in totaal 1800 lb. par. diende af te betalen, hoveling Jean Coustain in 1460 de mogelijkheid om eveneens zijn slag te slaan.

Coustain kocht toen niet alleen de heerlijkheid van Zomergem van de Vos op⁶⁹ maar eveneens de aangrenzende, destijds door Boudewijn de Vos uitge-

⁶⁴ Zie een overzicht van de fenomenale jaarlijkse renten en inkomsten die aan bepaalde Bourgondische hof-functionarissen werden toegedicht bij W. PARAVICINI, *Guy de Brimeu. Der burgundische Staat und seine adlige Führungsschicht unter Karl dem Kühnen*, Bonn, 1975, p. 423. Coustain zou, net als Pieter Bladelin en Jean d’Auxy, van een jaarlijks inkomen van om en bij de 10.000 lb. par. genoten hebben.

⁶⁵ Om een indruk te krijgen de invloed van hertogelijke octrooiën op de waarde van een heerlijkheid kan men de gegevens bij H. COOLS, ‘Le prince et la noblesse’, pp. 401-2 en p. 404 aanwenden, met name de schattingen van de opbrengst van de heerlijkheden gehouden door de heren van Roubaix en Lannoy binnen de kasselrij van Rijsel. Herinneren we er bijvoorbeeld aan dat er vóór 1414 te Roubaix zelfs nog geen schepenbank bestond (cf. het toen door Jan zonder Vrees daartoe verleende octrooi, uitgave bij J.-M. CAUCHIES, *Ordonnances*, n° 220, pp. 358-9) en Jean de Roubaix er vervolgens pas in 1420 de hoge rechtsmacht verkreeg (cf. J. BRAEKEVELT, ‘De verordeningen’, n° 38, p. 52). In 1475 was de heerlijkheid dankzij die tussenkomsten echter al tot een zwaargewicht binnen de Rijselse kasselrij uitgegroeid.

⁶⁶ De Goux was eerst hertogelijke rekestmeester (vanaf 1451). Na zijn ridderslag op het slagveld te Gavere (cf. W. PARAVICINI, ‘Soziale Schichtung und soziale Mobilität am Hof der Herzöge von Burgund’, in: W. PARAVICINI, *Menschen am Hof der Herzöge von Burgund*, Stuttgart, 2005, p. 413) werd hij vanaf 1458 hertogelijk kamerheer en na 1462 lid van de commissie tot het domein en de financiën (cf. J. VAN ROMPAEY, *De Grote Raad*, p. 97) en nog later (vanaf 1465) de nieuwe kanselier van de hertog, cf. J. BARTIER, *Légistes*, pp. 341-360.

⁶⁷ Zie over deze verwerving F. BUYLAERT, *Eeuwen van Ambitie. De adel in laatmiddeleeuwen Vlaanderen*, Brussel, 2010, p. 155. De privileges betroffen de inrichting van twee vrije jaarmarkten en de hervorming van de schepenbank te Denderwindeke, cf. ADN, B1687, ff. 54v°-55r°, ff. 55r°-56r° en ff. 57v°-58r°.

⁶⁸ Zie algemeen J. HAEMERS, ‘Middelburg na Pieter Bladelin – De juridische en militaire strijd tussen vorst, stad en adel om sociale erkenning en politieke macht (1472-1492)’, *HGG*, 142, 2005, 3-4, pp. 215-265. Ik bereid momenteel een kritische uitgave van Bladelins privileges voor ter publicatie in de Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis.

⁶⁹ Cf. de akte van vererving voor de leenmannen van het leenhof van Heusden, ARA, RK, Oorkonden van Vlaanderen, tweede reeks, akte op datum 11 maart 1460.

bouwde leencluster⁷⁰ van Lovendegem.⁷¹ Dat Jan de Vos, voor wie de verkoop meer dan 640 lb. gr. opbracht⁷², op de positie van Coustain aan het hof kon vertrouwen om vrijgesteld te worden van de betaling aan de hertog van de gebruikelijke tiende penning op de verkoop van lenen was uiteraard handig meegenomen.⁷³ Ook Pierre de Goux, die in dezelfde periode eveneens van de Vos diens heerlijkheid van Pollare kocht, intervenueerde op gelijke wijze bij de hertog om de tiende penning kwijt te laten schelden.⁷⁴

Op zich was deze aankoop voor Coustain slechts een eerste stap in zijn verdere plannen: in 1460 bezat hij immers alleen nog maar twee – weliswaar aansluitende – heerlijkheden met middele rechtsmacht. Beide boden dankzij hun specifieke kenmerken echter mogelijkheden tot een verbetering van hun juridisch statuut. Te Lovendegem nam de gelijknamige heerlijkheid van Coustain weliswaar niet de hele oppervlakte van de parochie in, ze was er wel de belangrijkste heerlijkheid en bovendien bezat Coustain er nog vijf andere, kleinere heerlijkheden.⁷⁵ In Zomergem bezat Coustain dan weer het hierboven aangehaalde leen van het *schoutdom* van Zomergem, een juridisch/feodale omschrijving waar, zoals ik meteen zal trachten aan te tonen, een inventieve hoveling wel raad mee wist.

Zo had Jean de Lannoy de benaming en hoedanigheid van zijn twee recent verkregen heerlijkheden te Wodecq en Papignies⁷⁶ als zijnde *ammanieën* circa 1460 aangegrepen om er van de hertog de hoge rechtsmacht over de volledige dorpen en parochies te verkrijgen, ook al mochten zijn twee ammans (of schou-

⁷⁰ Naast de eigenlijke heerlijkheid van Lovendegem had Boudewijn de Vos omstreeks 1435 drie aangrenzende lenen binnen de parochie van Elisabeth van Massemen aangekocht, cf. ARA, RK, n° 14.158, fol. 16v°. In 1461 behoorden er in totaal al zes lenen tot dit complex, cf. ARA, RK, n° 14.158, fol. 178v°.

⁷¹ Cf. G. ANDRIES, 'Politieke en bestuurlijke geschiedenis', p. 106.

⁷² Cf. het bedrag geciteerd in de akte van de leenmannen van de Oudburg aangaande de vererving van Coustain, ARA, RK, Oorkonden van Vlaanderen, eerste reeks, n° 2587. Over de opbrengst van de verkoop van Zomergem is er geen concrete info voorhanden, gezien het leen direct gehouden was van het leenhof van Heusden (een persoonlijke bezit van de Gentse burggraaf) vinden we van deze verkoop geen gegevens terug in de rekeningen van de baljuw van de Oudburg.

⁷³ Zie over dit de vorst toekomstende recht bij de verkoop van lenen, gebruikelijk te betalen door de verkoper en niét de koper, R. OPSOMMER, *Omme dat leengoed es thoochste dinc van der weerelt: het leenrecht in Vlaanderen in de 14de en 15de eeuw*, Brussel, 1995, pp. 533-549. Dergelijke schenkingen (zeker van de integrale 10de penning) waren op zich relatief zeldzaam, maar kwamen onder Filips de Goede voor wat diens hofadel en favorieten betrof steeds vaker voor.

⁷⁴ Cf. De rekening van de baljuw van de Oudburg, ARA, RK, n° 14.158, fol. 178v°. De kwijting van de 10de penning aan de Vos voor de verkoop van Lovendegem staat op dezelfde folio ingeschreven.

⁷⁵ Cf. *ut supra*, noot 70. Uitgaand van de in 1463 door de Rekenkamer geschatte jaarinkomsten van de heerlijkheid van Kruikeke en de ervan gekende verkoopswaarde (cf. ADN, B17.693, farde getiteld "Crubeke") zou deze heerlijkheid bij verkoop ongeveer 16,5 keer haar jaarinkomsten waard geweest zijn. Voor het Lovendegemse leencomplex zou dit betekenen dat dit om en bij de 615 lb. par. per jaar opbracht – wat een aannemelijke schatting lijkt.

⁷⁶ Respectievelijk gelegen binnen de arrondissementen Ath en Soignies van de hedendaagse provincie Henegouwen.

ten) oorspronkelijk enkel binnen de beide dorpen optreden voor wat de inning van zijn renten en zaken van lage rechtsmacht betrof – een parallelle toestand bestond te Zomergem.⁷⁷ Ook Pieter Bladelin wist de bevoegdheid van zijn schouten vanouds toebehorend aan zijn leen van de Brieven van Aartrijke, die kennis mochten nemen van de lage rechtsmacht binnen de ambachten van Heille, Aardenburg en Moerkerke, later aan te wenden om binnen die relatief uitgebreide omschrijvingen zijn hoge rechtsheerlijkheid van Middelburg uit de grond te stampen.⁷⁸

Daarbij lijkt het erop dat als de kanselarij in de aan haar overgeleverde rekensten melding terugvond van een heerlijkheid met schout of amman, ze snel geneigd was te veronderstellen dat de beneficiaris er dan ook – en binnen de volledige omschrijving van dat schoutdom of die ammanie – de middele rechtsmacht en kennisname van de personele rechtsacties bezat. Dat de Rekenkamer of de lokale hertogelijke baljuws wisten dat dit een eenzijdige of op zijn minst fragmentaire voorstelling van de feiten was en veel beneficiarissen hoogstens de lage rechtsmacht binnen (een deel van) een parochie bezaten, kwam de hertog of de kanselarij vaak pas na een eventuele schenking ter ore.⁷⁹

Coustain diende dus enkel nog een soortgelijk verzoek tot het verkrijgen van de hoge rechtsmacht binnen ‘zijn’ heerlijkheden van Lovendegem en Zomergem langs de hertog en diens kanselarij gepasseerd te krijgen. Wellicht stelde dit niet te veel problemen: Coustain, als cliënt van de de Croÿ's⁸⁰, had bijvoorbeeld reeds in januari 1457 van het nieuwe politieke klimaat kunnen profiteren door van de hertog de tol op de doorheen Mechelen getransporteerde vis te verkrijgen,

⁷⁷ Cf. ADN, B32, fol. 56r° en de door de Rekenkamer georganiseerde verhoren naar aanleiding van de schenking bewaard op het ARA, RK, Oorkonden van Vlaanderen, n° 688.

⁷⁸ Cf. ADN, B1409, n° 16.058. De rekenmeesters verbaasden zich in 1464, toen Bladelin de hoge rechtsmacht te Middelburg verkreeg, specifiek over de vaagheid van het privilege (*“lesquelles lettres (...) estoient merueilleusement amples et generales, grandement a l'avantage dudit Pierre”*) en de bepaling dat Bladelin de rechtsmacht *“en et par tout le pourpris d'icellui fief et de l'eschevinage de Middelbourg”* zou mogen bezitten. Dit leen of schependom bestond echter feitelijk niet, enkel de drie oorspronkelijke ammanieën vormden een reël geografisch gegeven.

⁷⁹ Zo verzocht de hertog pas na klacht van de baljuw van Flobecq en Lessines de rekenmeesters om zich over het privilege aan Jean de Lannoy te informeren: *“touchant l'interest et dommage que mondit seigneur auroit a souffrir et laisser sortir effect et avoir lieu le don que nagaies il avoit fait a messire Jehan, seigneur de Lannoy, de la haulte justice es villes de Woudeque et Papignies (...) manda mondit seigneur a sesdiz gens des comptes eulx informer sur le contenu esdiz avertissemens [que Cornille de Blaesvelt, son bailli de Flobecque et Lessines, lui avoit (...) bailliéz]”*, cf. ADN, B32, fol. 56r°.

⁸⁰ Over zijn relatie met Anthoine de Croÿ zie W. PARAVICINI, ‘Acquérir sa grâce pour le temps advenir. Les hommes de Charles le Téméraire, prince héritier (1433-1467)’, in: A. MARCHANDISSE & J.-L. KUPPER, *A l'ombre du Pouvoir – Les entourages princiers au Moyen-Age*, Luik, 2003, pp. 363-4. Ook met Jean de Bourgogne, graaf van Étampes, ander prominent lid van het Bourgondisch hof in de periode 1457-1463, lijkt Coustain relaties onderhouden te hebben, cf. W. PARAVICINI, *Karl der Kühne. Das Ende des Hauses Burgund*, Zürich-Frankfurt, 1975, p. 24.

een recht dat hem jaarlijks alleen al 300 lb. par. opbracht.⁸¹ Chastellain stelde zelfs dat er “*n'estoit office, ne bénéfice, si demander le savoit, qui ne luy fust à gré*”.⁸² De vraag kan zelfs gesteld worden in welke mate Coustain zijn privilege niet gewoon zelf had laten redigeren en zegelen.⁸³ De Rekenkamer betwijfelde in 1462 in elk geval de reguliere expeditie van het door Coustain ten voordele van Jan de Vos verkregen octrooi dat die laatste de betaling van de tiende penning op de verkoop van Lovendegem en Zomergem kwijt had gescholden. Coustain had immers aan de baljuw van de Oudburg en die op zijn beurt aan de Rekenkamer daartoe enkel een cedel voorgelegd, bezegeld met het hertogelijk privé-signet met de gespiegelde “E”⁸⁴ en ondertekend door secretaris Pierre Milet, “*lequel samble fourme toute nouvelle et non souffisant*”⁸⁵. Een eigenlijk, met het hertogelijk zegel bezegeld en geverifieerd octrooi ontbrak echter.⁸⁶

Afbeelding 3; Het privé-signet van de hertog met de gespiegelde “E” als personificatie van de hertogelijke politiek tussen 1457 en 1465 (RAB, Oorkonden met Blauwe Nummers, n° 7513).

⁸¹ Cf. Stadsarchief Mechelen, stadscharters, n° 204. Deze schenking ging nochtans regelrecht in tegen een van de bepalingen van de hierboven (cf. noot 55) aangehaalde restrictie van maart 1454 op het vervreemden van het vorstelijke domein, die bepaalde dat alle tollens voortaan aan de hoogstbiedende verpacht zouden worden. Andere schenkingen of gunsten verleend aan Coustain werden al geattesteerd in 1449 (cf. W. PARAVICINI, *Invitations au mariage. Pratique sociale, abus de pouvoir, intérêt de l'État à la cour des ducs de Bourgogne, 1399-1489*, Instrumenta Herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris, Stuttgart, 2001, p. 85), ca. 1454 (cf. H. BRAND, ‘Appointment Strategies’, p. 97) en nog in 1458 (cf. M. DAMEN, *De staat van dienst: de gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)*, Hilversum, 2000, p. 328).

⁸² Cf. K. DE LETTENHOVE (ed.), *Œuvres*, t. IV, p. 236.

⁸³ De auto-redactie door de beneficiaris van (de minuten van) vorstelijke akten kwam in de Bourgondische kanselarij frequent voor. Zie als voorbeeld een gedetailleerde beschrijving van het redactieproces van een privilege van Filips de Goede bij J.-M. CAUCHIES, ‘La confection d’un privilège pour le chapitre Saint-Ursmer de Binche (1458)’, *HKCG*, 175, 2009, pp. 371-385.

⁸⁴ Cf. S.n., *Isabella van Portugal – Hertogin van Bourgondië, 1397-1471*, Brussel, 1991, pp. 125-6.

⁸⁵ Naar een kanttekening bij de kwijtschelding van de 10de penning in de rekening van de baljuw van de Oudburg lopend van 6 mei 1460 tot 11 mei 1461, ARA, RK, n° 14.158, fol. 178v°.

⁸⁶ “*ne nous est apparu d’aucun mandement souz le seel de notredit seigneur veriffié au dos par vous, messeigneurs les commis, comme il est acoustumé*”, cf. een ongedateerde minuut van een brief van de leden van de Rekenkamer aan de commissie tot het domein en de financiën, ADN, B17.693, farde getiteld “Coustain (Jean), seigneur de Navilly”.

Op zich was het gebruik van dit signet niet zo vreemd. Filips de Goede wendde het sinds 1459 exclusief aan ter vervanging van zijn handteken – in welke mate hij hiermee zijn persoonlijke beslissingsmacht volledig in handen van de de Croÿ-clan wou leggen is weliswaar minder duidelijk.⁸⁷ Dat het precies Jean Coustain was die als eerste kamerheer van de hertog de aangewezen persoon was om dit signet te bewaren⁸⁸, laat echter al meer vragen rijzen bij de echtheid van de hertogelijke brief.⁸⁹ Niets weerhield Coustain er zo immers van het document eigenhandig te hebben bezegeld.⁹⁰ Daar komt nog bij dat de schijnbaar enige “objectieve” waarmerking van het document, het handmerk van de ondertekende hertogelijke secretaris, van Pierre Milet afkomstig bleek te zijn. Deze secretaris, wiens connectie met Coustains patroon Anthoine de Croÿ sowieso vaststaat⁹¹, was nu net niet geheel onverdacht van occasioneel ambtsmisbruik.⁹²

Op welke manier Coustain in juni 1462 zijn privilege aangaande de hoge rechtsmacht te Lovendegem en Zomergem en andere voorrechten dan ook verkregen mag hebben, hij liet niet lang na er zich ook daadwerkelijk als een ‘*hoge justicier*’ te gedragen.

⁸⁷ Het signet lijkt in elk geval, als de interpretatie van R. Deuchler en R. Laurent wordt gevolgd dat de dubbele E voor *Eques Ecclesiae* (Ridder van de Kerk) staat, nauw verbonden te zijn geweest met de kruisvaartplannen van de hertog (het signet duikt voor het eerst op in 1453), project waaraan het nieuwe hoofd van de hertogelijke raad, Guillaume Fillastre, een van de spilfiguren van Filips politiek tussen 1457 en 1465, zijn opkomst grotendeels te danken had. Zie R. LAURENT, *Les sceaux des princes territoriaux belges du Xe siècle à 1482*, t. I/2, Brussel, 1993, p. 605 en M. PRIETZEL, *Guillaume Fillastre*, pp. 151-196.

⁸⁸ Cf. P. COCKSHAW, *Le personnel de la chancellerie de Bourgogne-Flandre sous les ducs de Bourgogne de la maison de valois (1384-1477)*, Kortrijk-Heule, 1982, p. 10 en pp. 77-8. Naar Chastellain zouden na de dood van Coustain tal van zijn misdaden aan het licht gekomen zijn en werden zijn hoogmoedige praktijken toen – voordien durfde men niet – door velen veroordeeld. Hoewel de schenking van de hoge rechtsmacht nergens wordt vermeld, vinden we in de beschrijving van Chastellain misschien wel een allusie op de aankoop van Lovendegem en Zomergem: “*rapinoit ainsi à tous lez, jusques à estre devenu riche par excès, et jusques à acheter terres des barons*”, cf. K. DE LETTENHOVE (ed.), *Ceuwres*, t. IV, p. 267-268. Jan de Vos blijkt in elk geval in 1465, toen het politiek gesternte hem met het *de facto* aantreden van de latere hertog Karel de Stoute misschien wat gunstiger gestemd leek, getracht te hebben de beide heerlijkheden terug te verkrijgen, cf. ADN, B17.701, farde getiteld “De Bos (*sic.*) (Jean), terres de Lovendeghem – Coustain”.

⁸⁹ Na de dood van Coustain werd in elk geval zijn destijds verkregen adelsstiel als vervalst beschouwd, cf. M.-T. CARON, *La noblesse dans le duché de Bourgogne, 1315-1477*, Lille, 1987, p. 186.

⁹⁰ De hertogen of hun administratie hadden vroeger nochtans het gevaar op dergelijk misbruik onderkend door te bepalen dat de kanselier geen akten mocht bezegelen die hemzelf bevoordeelden (cf. P. COCKSHAW, *Le personnel*, p. 35, zie voor soortgelijke Franse koninklijke verboden O. MOREL, *La grande chancellerie royale française et l'expédition des lettres royaux, 1328-1400*, Parijs, 1900, pp. 256-9). Als in 1457 de hoffactie rond Anthoine de Croÿ de macht grijpt en enkel nog het geheim zegel en persoonlijk signet gebruikt worden (en niet meer het groot hertogelijk zegel) zien we echter vreemd genoeg geen soortgelijke verordeningen m.b.t. deze zegels opduiken.

⁹¹ Cf. P. COCKSHAW, *Le personnel*, pp. 70-71. In de hoedanigheid van vertrouweling van de Croÿ was hij bovendien de quasi vaste secretaris van de hertogelijke commissie tot het domein en de financiën van de hertog tussen 1457 en 1463.

Dankzij een gealarmeerd schrijven dat Jan de Stoppelare, baljuw van de Oudburg, op 14 juli 1462 naar de Rekenkamer te Rijsel opstuurde kunnen we, bij ontstentenis van het privilege zelf, de bevoegdheden die Coustain had (of dacht te hebben) verkregen reconstrueren.⁹³ De Stoppelare schetste eerst hoe hem ter ore was gekomen dat Coustain “*doibt avoir obtenu (...) la haulte justice des terres et seigneuries de Lovendeghem et de Zomergem*”, een vermoeden dat snel bevestigd leek te worden bij de eenzijdige⁹⁴ publicatie door Coustain van zijn privilege in de parochiekerken van Lovendegem en Zomergem. Bij die publicatie claimde Coustain voortaan de kennisname van alle zaken die *zijn* onderdanen⁹⁵ aanbelangden en daagde hij als heer van Zomergem de inwoners van die heerlijkheid voortaan voor zijn wekelijks vierschaar te ver-

⁹² In juli 1452 slaagde Milet er bijvoorbeeld in op een en dezelfde dag twee verschillende verordeningen te ondertekenen: ene waarbij Adriaan van Borsele als pachter van Vlissingen werd aangesteld, een andere waarbij dezelfde Adriaan er het gouverneurschap had verkregen. Milet liet de eerste akte bezegelen met het groot hertogelijk zegel, de andere met het geheim zegel, en dit ondanks het feit dat de hertogelijke raad Milet voorheen reeds op de vingers had getikt omdat hij, als redacteur, in de tweede verordening van Borsele “*par inadvertence*” als gouverneur had laten benoemen in plaats van hem enkel en alleen als pachter aan te stellen. Van Borsele kreeg uiteindelijk – opnieuw ‘per ongeluk’ – beide documenten in handen, waarop hij begrijpelijkerwijs enkel gebruik maakte van de verordening die hem het gouverneurschap – en dus veel ruimere bevoegdheden – had toegekend en het bestaan van de andere benoemingsbrief verzweg (zie P. A. HENDERIKX (red.), *Cartularium van de heren van Veere uit het geslacht van Borsele. 1282-1481, 1555*, Hilversum, 2007, pp. 175-178, n° 66).

⁹³ Zie bijlage n° 3.

⁹⁴ “*ledit seigneur de Navilly a fait publier icelle haulte justice es eglises [...] et Zomergem sans a moy avoir presenté ou signifié ou nom de mondit seigneur*”.

⁹⁵ “[*que le souverain*] balliu de Flandres ne moy ne auriesmes aucune cognoissance sus ses sugiez”. Hoewel hier uiteraard ook een zuiver bevoegdheidsconflict speelde en het louter geldelijk verlies voor de hertog van zijn boeten de Stoppelare wellicht meer interesseerde, blijkt de Bourgondische administratie bij verschillende momenten zich oprecht bekommerd te hebben om het lot van hertogelijke onderdanen die dreigden in een willekeurig feodaal-heerlijk regime te vervallen. De Rekenkamer haalde het argument in dezelfde periode in elk geval ook aan tegen de pogingen van Pieter Bladelin om de hoge rechtsmacht te Middelburg te bekomen: “*fut (...) remonstré par lesdictes gens des comptes le prejudice que par ladite concession (...) de ladite haulte justice estoit fait par beaucoup de moyens aux subgetz de mondit seigneur qui sont demourans souz lesdictes ammanies que mondit seigneur en consentant [la] haulte justice met hors de sa main et les transfere es mains de son vassal*”, cf. ADN, B1409, n° 16.058. Een inwoner van de stad Wervik (die in drie heerlijkheden opgedeeld was) liet er tijdens een getuigenverhoor in 1430 in elk geval weinig illusies over bestaan hoe het reële bestuur er zou uitzien mocht de stad volledig in heerlijke handen vallen: “*a tousjours oï dire et maintenir dès sa jonesse que tant et si longuement que Wervy sera a III seigneurs il ne y pourra mal aler, et a celle entencion et a fin que ladite ville feust bien gardee et entretenue et que monseigneur y deust commettre un notable homme a bailli, qui aimast justice et le bien de ladite ville et qui y tenist bien la main contre tous autres, les habitans dudit Wervy donnerent a mondit seigneur la finance pour l'achat de ladite seignourie, (...) mais se tout estoit a ung seigneur, mesmement les II seignouries principales dessus nommees, il fait a doubter que les eschevins d'icellui seigneur (...) seroient tous ou la plus grant partie faiz et ordonné au gré et plaisir d'icellui seigneur (...) qui seroit la totale destruccion (...) et certainement se ainsi en advenoit avant qu'il feust jamais I an la plus grant partie du peuple se partiroit d'icelle ville, la cause pour ce que posé que ledit peuple se veist aucunement grevé si n'en oseroient il mot dire*”, cf. ARA, RK, Administratieve dossiers, n° 226. In Frankrijk wisten verschillende steden zelfs privileges van de vorst te verkrijgen waarin deze hen beloofde ze nooit aan een van zijn vazallen weg te schenken, cf. G. LEYTE, *Domaine*, pp. 392-396.

schijnen.⁹⁶ Daarenboven begon de baljuw van Coustain binnen de gehele heerlijkheden (lees wellicht: de parochies) van Zomergem en Lovendegem de beste katelen te innen, misdrijven te componeren zonder evocatie van de baljuw van de Oudburg en een eigen doorgaande waarheid te organiseren. Met enige aandrang verzocht de Stoppelare de rekenmeesters dan ook hem zo goed als mogelijk in te lichten over de aan Coustain verleende schenking of, bij voorkeur, hem een kopie van diens privilege op te sturen. Daarop kon hij – hopelijk zo snel en goed mogelijk – een einde aan Coustains exploten trachten te stellen. Het antwoord van de Rekenkamer, waarvan een minuut bewaard is gebleven, toont verder de gevoeligheid van de kwestie aan: liefst vier keer wijzigden de rekenmeesters in hun minuut de omschrijving van Coustains ondernemingen te Zomergem. Eerst hadden ze het over de “*nouvelitéz (...) de Jehan Coustain en ses terres de Lovendeghem et Zomergem*”, daarna doorstreepten ze dit laatste en maakten er “*en ses seigneuries*” van, om uiteindelijk, na eerst toch nog eens “*en ses terres*” geprobeerd te hebben, te opteren voor het zeer voorzichtige “*es lieux de Lovendeghem et Zomergem*”. Het kon immers niet de bedoeling zijn van de rekenmeesters om met hun antwoord Coustain munitie aan te dragen voor het verdedigen van zijn schenking en pretenties.⁹⁷

Verder droegen ze de baljuw op om zijn klachten en bedenkingen persoonlijk over te brengen aan de hertog en de Grote Raad – vreemd genoeg hun eigen vertrouwde met het privilege, waarvan ze nochtans al vanaf begin juni op de hoogte waren⁹⁸, verzwijgend. Misschien wilde de Rekenkamer de baljuw liever de hete kastanjes uit het vuur laten halen⁹⁹ – de rekenmeesters werden aan het

⁹⁶ Daarmee ging Coustain dus verder dan Boudewijn of Jan de Vos, die zich enkel als heer “in” Zomergem hadden betiteld. De Stoppelare bracht dit ook bij de rekenmeesters, voor zover als nodig, in herinnering: “*les officiers dudit lieu sont venus [Loven]degheem et Zomergem et illec fait les publicacions des jours des plaiez que on est accoustumé de tenir] chacun dimanche, ou nom du seigneur de Zomergem, lequel ne fuist onques veu que [] le fist, combien qu’il maintenoit en son vivant avoir aussy bien ladite haulte justice [] mesdiz seigneurs bien la savez, mais il fist bien ses publicacion faite comme seigneur en Zomergem [] car plusieurs subgiéz ont part en ledite seignourie de Zomergem et mondit seigneur le duc [] grant parti*”.

De (zelf)titulatuur van de adel en heren was overigens geen ongereguleerd gegeven: zo zijn er zowel contemporaine vorstelijke octrooiën geattesteerd voor edelen genaamd X om zich ook heer van het gelijknamige dorp X te mogen noemen (cf. RAGent, St.-Baafs, Bisdome Gent, Vreemde Archieven, K2740, f° 168v°) als omgekeerd, dat wil zeggen octrooiën aan een edele genaamd Y om zijn naam en wapens niet te hoeven veranderen naar naam Z wegens het bekomen of heer worden van heerlijkheid Z (cf. ARA, RK, n° 20.362, fol. 30r°).

⁹⁷ Zie bijlage n° 4.

⁹⁸ De brief waarin de hertog de rekenmeesters de registratie van Coustains privilege opdroeg was op 5 juni 1462 in de Rekenkamer ontvangen, zie bijlage n° 2.

⁹⁹ Ze beloofden hem weliswaar zelf ten gepaste tijde en nadat hij hen van zijn wedervaren op de hoogte had gesteld eveneens in actie te schieten: “*nous escripvez et signifitez bien au long (...) afin que en soyons advertiz pour y faire aussi de notre part en temps et en lieu ainsi que verions appartenir*”.

hof immers soms al snel als bevooroordeeld beschouwd¹⁰⁰ – maar het zou ook kunnen dat het uitsturen van een lagere ambtenaar met klachten over Coustain naar het hertogelijke hof te Brussel een meer bewuste zet was. Daar stond de bom die onder het fortuin van Coustain was komen te liggen eind juli 1462 immers op barsten, een gegeven dat de rekenmeesters al dan niet reeds ter ore was gekomen.¹⁰¹

De vorstelijke hoogheid: een tweesnijdend zwaard

Op 25 juli 1462 was de hertogelijke eerste kamerdienaar en nieuwbakken heer van Lovendegem en Zomergem immers onder arrest geplaatst, om de volgende dag reeds naar het grafelijk slot van Rupelmonde te worden gevoerd, waar hij op 30 juli na een summiere en quasi standrechtelijke procedure werd geëxecuteerd.¹⁰² Coustain zou het plan hebben opgevat om de Bourgondische erfprins,

¹⁰⁰ Zo beschuldigde Pieter Bladelin er de rekenmeesters in april 1464 van vooringenomen te zijn en hem zijn privilege van de hoger rechtsmacht te Middelburg (waarvan Bladelin in december 1463 een eerste expeditie had verkregen, cf. ADN, B1409, n° 16.253) simpelweg niet te gunnen, cf. ADN, B1409, n° 16.034. Bovendien werd de implementatie van de hertogelijke restricties op de uitgifte van schenkingen of nieuwe privileges in de praktijk maar al te vaak verhinderd door op vraag van de beneficiarissen verkregen bijkomende (en vaak nogal dreigende) hertogelijke uitvoeringsbevelen: “*par importunité de requestes et autrement avez baillié et ottroyé voz lettres et mandemens au contraire (des restrictions), garnis de «non obstances» et relievemens, pour reverence desquelz et en y obeissant a convenu et convient journellement aler et faire contre vosdictes ordonnances et les enfreindre*”, cf. ADN, B17.685.

¹⁰¹ De minuut van de brief is jammer genoeg ongedateerd. Alles wijst er echter op dat de rekenmeesters het opsturen van hun antwoord redelijk lang hebben uitgesteld: ontvingen ze de brief van de baljuw ca. midden juli, dan zien we Jan de Stoppelare pas meer dan twee volle weken later op hun bevel naar Brussel en het hof vertrekken, nml. op 2 augustus 1462: “*par vertu de certaines lettres closes de messires des comptes a Lille, en obeissant a icelles, estoit party de sa maison de Waerscoet ou il demeure le lundi second jour d’aoust M CCCC LXII et ce meisme jour arriva a Brouxelles devers messires du grant conseil pour illec besoingnier touchant la matiere contenue esdictes lettres*” (cf. ARA, RK, n° 14.116, fol. 215v°).

¹⁰² De executie van Coustain en de ontmaskering van zijn – veronderstelde? – moordcomplot gericht tegen de latere hertog Karel de Stoute, enige zoon en erfgenaam van regerend hertog Filips de Goede, duikt frequent op in de literatuur met betrekking tot het Bourgondische hof. Dit heeft wellicht ook veel te maken met de bijzonder uitvoerige behandeling van de affaire door Chastellain (cf. K. DE LETTENHOVE (ed.), *Œuvres*, t. IV, §LXXVI-LXXXIV, pp. 234-269) en andere Bourgondische chroniqueurs. Een van de vroegste referenties is terug te vinden bij de Lettenhoves recensie van L. DE LABORDE, *Les ducs de Bourgogne, études sur les lettres, les arts et l’industrie pendant le XVe siècle et plus particulièrement dans les Pays-Bas et le duché de Bourgogne* in de *Emulation*, t. VII, s. 2, 1849, p. 276. Dezelfde auteur ging later nog verder in op de executie van Coustain in zijn *Histoire de Flandre*, t. V, Ducs de Bourgogne. 1453-1500, Brussel, 1850, pp. 61-64, beschrijving die lange tijd als standaardreferentie naar de affaire gebruikt werd. Bij K. URWIN, *Georges Chastellain. La vie, les œuvres*, Genève, 1975, pp. 52-53 werd de beschrijving door Chastellain van Coustains ondergang dan weer meer als exemplarische uitwerking van diens liefkoosde thema van de (onbetrouwbare) parvenu beschouwd. Voor een recente en gedetailleerde beschrijving van de ontmaskering van het moordcomplot en de dood van Coustain, zoals hier verder eerder summier beschreven, zie L. B. ROSS, ‘The strange case of Jean Coustain or how «not» to write a thriller’, *PCEEB*, 48, 2008, pp. 147-158 en de informatie terug te vinden bij F. MERCIER, *La vauderie d’Arras – Une chasse aux sorcières à l’Automne du Moyen Age*, Rennes, 2006, pp. 365-389.

Karel, graaf van Charolais, te vergiftigen. Een van zijn handlangers, een zekere Jean de Vy, zou wegens het uitblijven van de door Coustain beloofde financiële vergoeding echter loslippig zijn geworden, net op het moment dat het veronderstelde slachtoffer terug aan het Brusselse hof was verschenen.¹⁰³

Enkele leden van Charolais' hofhouding vingden de geruchten op, waarna – dankzij de vondst van een aantal bezwarende en door Coustain ondertekende brieven – het complot al snel werd “bewezen” en vervolgens ook aan hertog Filips de Goede geopenbaard. Na nog een kort verhoor te Rupelmonde door hetzelfde trio (namelijk Anthoine de Croÿ, Pierre de Goux en Guillaume Fillastre) dat twee maanden voordien wellicht de expeditie van zijn privilege voor de hoge rechtsmacht had overzien¹⁰⁴, ging Coustain uiteindelijk tot een volle bekentenis over.

Als motief zou hij zijn vrees hebben aangehaald om bij de dood van Filips de Goede uit de gunst van de nieuwe hertog te vallen en zijn heerlijkheden en goederen te verliezen.¹⁰⁵ De relatie tussen de hertog en zijn enige zoon Karel de Stoute was immers vanaf de late jaren 1450, en met name vanaf de machtsgreep door de de Croÿ's, redelijk gespannen te noemen.¹⁰⁶ Het was dan ook niet verwonderlijk dat Karel Coustain, als cliënt van de nieuwe machtshebbers, ongenegen was.¹⁰⁷ In de lente van 1462 was er echter een tijdelijke dooi in de onderkoelde relaties tussen vader en zoon gekomen, waarbij de hertog hem in mei van dat jaar alvast de heerlijkheden van Cassel en het bos van Nieppe toekende bij een eventueel overlijden van Isabella van Portugal.¹⁰⁸ Misschien moet Coustains quasi gelijktijdige verzoek bij de hertog om de hoge rechtsmacht te Lovendegem en Zomergem te verkrijgen dan ook gezien worden als een investering in een solide rechtshierlijke machtsbasis die ook onder het bewind van een minder vrijgevege of zelfs vijandige vorst Coustains adellijk statuut en sociaaleconomische positie zou dienen te vrijwaren. Langs de andere kant kan het ultieme privilege van Coustain net ook verdere afgunst binnen het hof hebben opge-

¹⁰³ De graaf van Charolais kwam op 8 juli 1462 aan te Brussel, cf. H. VANDER LINDEN, *Itinéraires de Philippe le Bon, duc de Bourgogne (1419-1467) et de Charles, comte de Charolais (1433-1467)*, Brussel, 1940, p. 443.

¹⁰⁴ Als leden van de commissie tot het domein en de financiën; een vergelijking (op basis van ons voorlopig onderzoek ter voorbereiding van een uitgave van de verordeningen van Filips de Goede voor het graafschap Vlaanderen) met contemporaine privileges (1461-1464) toont aan dat bij een overgrote meerderheid van die expedities tenminste een van deze drie personage bij de rechtshandeling aanwezig was.

¹⁰⁵ Cf. M. DE REIFFENBERG (ed.), *Mémoires*, p. 216-217.

¹⁰⁶ Cf. R. VAUGHAN, *Philip the Good*, p. 336 e.v.

¹⁰⁷ Cf. W. PARAVICINI, 'Acquérir sa grâce', p. 363.

¹⁰⁸ Verordening van 28 mei 1462, cf. ADN, B1306, n° 16.012.

wekt¹⁰⁹ en zo zijn val misschien juist versneld hebben. De schenking van de rechtsmacht aan Coustain, die daarmee de vervreemdingspolitiek van de hofactie rond de de Croÿ's verderzette, lijkt in elk geval kwaad bloed te hebben gezet bij de Bourgondische erfprins. Zo verliet Karel de Stoute op 2 juni 1462, net dezelfde dag als die waarop Coustain zijn privilege verkreeg, plotsklaps het hertogelijke hof te Brussel. Bij zijn terugkeer begin juli zette de tragedie rond de eerste kamerdienaar zich gelijk in...¹¹⁰

Hoe dan ook, toen op 2 augustus 1462 baljuw Jan de Stoppelare in Brussel aankwam, was de directe aanleiding van zijn bezoek – het aanklagen bij de hertog van de vervreemding van diens hoge rechtsmacht – reeds door de gebeurtenissen achterhaald. Met de executie van Coustain waren al zijn bezittingen en titels immers aan de hertog komen te vervallen. De baljuw pendelde wel nog een aantal keer tussen zijn residentie te Waarschoot en het Brusselse hof, maar veel meer dan het regelen van de confiscatie en enkele 'opruimacties' lijken deze verplaatsingen niet tot onderwerp te hebben gehad.¹¹¹ De rekenmeesters leken begin augustus 1462 dus opgelucht adem te kunnen halen. Met de standrechtelijke executie van Coustain was schijnbaar eveneens een einde gekomen aan diens rechtsheerlijke avontuur en werden ook zijn andere van de hertog afgesnoepte domaniale rechten terug onder de bevoegdheid van de Bourgondische administratie gebracht.¹¹²

Hoewel. De executie van Coustain onder de ogen van de Bourgondische erfprins, binnen de private sfeer van een grafelijke burcht en na een summier verhoor door een select gezelschap van hooggeplaatste hofdignitarissen, lijkt nader

¹⁰⁹ Bij het gelijkaardige geval van de toekenning van de hoge rechtsmacht te Middelburg aan Pieter Bladelin haalde de Rekenkamer in ieder geval de mogelijke afgunst van de traditionele hoge adel aan, die eveneens bij momenten de hertog om de toekenning van feodale rechten verzocht. Zo zouden bijvoorbeeld de hertog van Kleef en de graaf van Etampes de 'parvenu' Bladelin kunnen hebben benijd: "*fut (...) remontré comment puis brief temps enca monseigneur le conte d'Estampes et depuis monseigneur le duc de Cleves se entremirent de demander (...) la haulte justice (...) toutevoies après ce qu'il leur fut remontré le prejudice qu'ilz feroient en ce a mondit seigneur, tant pour la consequence comme autrement, ilz s'en deporterent deuement et non firent plus de poursuite, ja soit ce qu'ilz fussent et soient princes de telle auctorité que l'en scet (...) et se ainsi est que ledit Pierre Bladelin obtiengne ledit don de la haulte justice mondit seigneur ne le pourra bonnement refuser a mondit seigneur de Cleves*", cf. ADN, B1409, n° 16.034.

¹¹⁰ Cf. H. VANDER LINDEN, *Itinéraires*, p. 443-444.

¹¹¹ De baljuw diende bijvoorbeeld wel nog te weerstaan aan de pretenties van de burggraaf van Gent, die als Coustains leenheer voor Zomergem (een leen gehouden van de burggraaf zijn leenhof van Heusden) de confiscatie van de heerlijkheid voor zichzelf opeiste (cf. ARA, RK, n° 14.116, fol. 215v°). Nochtans kwam tegen de 15de eeuw de confiscatie in de regel altijd aan de rechtshoer en niet meer aan de leenheer toe, cf. D. HEIRBAUT, *Over heren, vazallen en graven. Het persoonlijke leenrecht in Vlaanderen, ca. 1000-1305*, Algemeen Rijksarchief, Studia n° 69, Brussel, 1997, pp. 275-277.

¹¹² Zo was in 1457 bijvoorbeeld al bepaald dat het recht op de door Mechelen gevoerde vis bij het overlijden van Coustain terug aan het hertogelijk domein zou worden gehecht, cf. *ut supra*, noot 81.

Afbeelding 4. De presentatieminiatuur uit het werk “*le débat de la noblesse*”. De oude adel (rechts, met korte kledij, onderling roddelend) en de nieuwe adel (de figuur links, met lange kledij) proberen de gunsten van de hertog (midden) te verkrijgen, gesymboliseerd door de om één been vechtende honden onderaan. De nieuwbakken edelman – Coustain? – lijkt niet in de meest gunstige positie te staan, bedreigd als hij wordt door de figuur met het getrokken justitiezwaard direct rechts van hem (KB Kopenhagen, ms. Thott 1090, fol. 67r^o).

beschouwd niet zozeer een breuk als wel een continuïteit te vormen met het verleden en met de omstandigheden die Coustains fortuin en blitzcarrière in eerste instantie mogelijk hadden gemaakt.¹¹³ Wellicht betreft het gewoon twee symptomen van eenzelfde gegeven of ontwikkeling, namelijk die van de – ‘soevereine’ – vorstelijke macht.¹¹⁴ Eerst had de hertogelijke procureur de vorstelijke hoog-

¹¹³ Een soortgelijk optreden binnen een sfeer van hofintriges is geattesteerd voor de executie op beschuldiging van sodomie van Jan van Uutkerke (zoon van vliesridder Roland van Uutkerke) in 1441. Hierbij werd deze eerst door de hertog uit handen van de ‘publieke’ Brugse schepenvanbank getrokken om vervolgens in het besloten kader van het kasteel van Saafginge geëxecuteerd te worden, cf. M. BOONE, ‘Une famille au service de l’Etat Bourguignon naissant. Roland et Jean d’Uutkerke, nobles flamands dans l’entourage de Philippe le Bon’, *Revue du Nord*, 77, 310, 1995, pp. 233-255.

¹¹⁴ Over het “onafhankelijk” of zelfs “absolutistische” optreden van de laatmiddeleeuwse vorst binnen (politieke) processen en ten aanzien van executies, vaak van ex-vertrouwelingen en hofpersoneel, zie J. CHIFFOLEAU, ‘Le crime de majesté, la politique et l’extraordinaire: note sur les collections érudites de lèse-majesté du XVIIe siècle français et sur leurs exemples médiévaux’, in: Y.-M. BERCÉ (ed.), *Les procès politiques (XIVe-XVIIe siècle)*, Rome, 2007, pp. 577-662. Deze auteur wijst ook op de toenemende uitvaardiging van remissie-brieven en dergelijke door de 15de eeuwse Franse koningen waarbij deze ‘*justice gracieuse*’ eveneens als een andere emanatie van de vorstelijke macht wordt aanzien. Dit is te vergelijken met de vaststellingen van M. BOONE, ‘*Want remitteren*’, passim. Voor meer algemene informatie aangaande het spanningsveld dat tijdens de late middeleeuwen bestond tussen de wil van de vorst enerzijds en de juridische begrenzingen van die macht anderzijds, zie het werk van K. PENNINGTON, *The Prince and the Law, 1200-1600. Sovereignty and Rights in the Western Legal Tradition*, Oxford, 1993, pp. 202-237.

heid ingeroepen om de hoge rechtsmacht of de kennisname van de *casus reservati* aan Boudewijn en Jan de Vos te onttrekken. Daarna had Coustain er zijn van de hertog verkregen privileges aan te danken gehad, maar zijn lot was vervolgens eveneens met niet veel meer dan een half woord van de vorst bezegeld.¹¹⁵ De rekenmeesters zagen het domein dus niet zozeer hersteld omdat de hertog zich plotseling toch aan de (zichzelf) opgelegde regels en limieten van zijn restricties en domeinverordeningen wilde onderwerpen¹¹⁶, wel omdat hij zich als *rex iudex* van een ontrouwe dienaar had ontdaan.¹¹⁷ Of, zoals Guillaume Fillastre het anno 1458 – in zijn eigen voordeel – nog door de hertog liet verwoorden:

*“nous, comme conte de Flandres, avons auctorité de remettre et pardonner les crimes, excès et deffaultes commises en icellui nostre pais de Flandres [en dus ook om misdaden te bestraffen] et aussi [de] donner privileges, qui sont drois de seigneurie et de haulteur supreme et absolute, consistans en voulenté de prince, contre laquelle n’echiet a aller ne contredire (...) et souffit pour toute solution dire que tel est nostre plaisir et voulenté”*¹¹⁸

Binnen deze context diende de Rekenkamer er dus niet op te hopen dat de vervreemdingen van het domein (als zijnde een de persoon van de vorst overstijgend gegeven) een einde zouden nemen. Een eerste indicatie mag al zijn dat de hertog

¹¹⁵ Naar Chastellains beschrijving van de zaak zou de hertog nooit een echt oordeel over Coustain hebben uitgesproken. Na hun laatste ontmoeting en de finaal door de verongelijkte hertog uitgeroepen woorden *“Jehan! Je t’ay nourri trop gras”* lijkt niets de executie van Coustain echter nog in de weg te hebben gestaan. Cf. K. DE LETTENHOVE (ed.), *Œuvres*, p. 259.

¹¹⁶ Een theatrale passage bij Chastellain (over de opname door Filips de Goede van de heer van Sempy in de hofordonnantie van zijn zoon Karel, tegen diens wil in) illustreert overigens treffend de machteloosheid van verordeningen en restricties tegen de doorgedreven vorstelijke wil: *“Adont dist le conte [Karel, graaf van Charolais]: « Monseigneur, vous m’avez baillié une fois vostre ordonnance (...) je vous prie que ceste-là je la puisse garder » – « Déa, ce dit le duc lors, ne vous chailliez des ordonnances, c’est à moy à croistre et à diminuer”*, cf. K. DE LETTENHOVE (ed.), *Œuvres de Georges Chastellain*, t. III, Chronique 1454-1458, Brussel, 1864, p. 232.

¹¹⁷ Voor een bespreking van het quasi non-proces dat Coustain te beurt viel zie F. MERCIER, *La vauderie*, pp. 371-373. Deze auteur kadert dit snelrecht in een evolutie waarbij verraad tegen de vorst meer en meer niet enkel met majesteitsschennis maar zelfs met ketterij werd in verband gebracht. Coustain zou de moordpoging overigens eerst hebben ontkend door te stellen dat het aangekochte vergif – als een soort liefdesdrank – enkel bedoeld was om hem in de gunst van Karel te brengen.

¹¹⁸ Uittreksel uit het vonnis van de Grote Raad tegen de kasselrij van Veurne in haar conflict met de abt van St.-Bertijns (Fillastre zelf dus) omtrent de hoofdvaart van Poperinge, cf. Bibliothèque Municipale de Saint-Omer, Ms. 803, vol. VII, pp. 300-317. Wellicht dient het woord *“privilege”* hier, naar de contemporaine definitie van Philips Wielant, in zijn strikte betekenis te worden geïnterpreteerd, als zijnde die vorstelijke bepalingen of verordeningen die tegen het gemene recht indruisten, cf. PH. WIELANT, *Practijke civile*, ed. E. STRUBBE, Amsterdam, 1968, p. 26. Het is in elk geval duidelijk dat de hertog zich met dit betoog de regale rechten (ook de muntslag wordt verder in het vonnis aangehaald) toe-eigende en zich dus als een soeverein vorst liet voorstellen, een evolutie die reeds vanaf 1435 en het Verdrag van Atrecht een aanvang had genomen, cf. W. PARAVICINI, ‘Mon souverain seigneur’ P. C. M. HOPPENBROUWERS, A. JANSE & R. STEIN (eds.), *Power and Persuasion. Essays in the art of State Building in Honour of W. P. Blockmans*, Turnhout, 2010, pp. 27-48.

de heerlijkheden van Lovendegem en Zomergem dan misschien wel had geconfisqueerd, hij had ze ook direct aan zijn ‘persoonlijke’ spaarkas van de *Épargne* gehecht.¹¹⁹ Op bevel van Jan Schareel en Pieter Bladelin¹²⁰, de beheerders annex ontvangers van de *Épargne*, werd de baljuw van de Oudburg reeds snel ontheven van zijn provisionele aanstelling tot het beheer van de heerlijkheden om er vervangen te worden door een speciaal daartoe benoemde baljuw-ontvanger.¹²¹ Dit lijkt er op te wijzen dat de door Coustain verkregen creatie van één semi-onafhankelijk heerlijkhedencomplex binnen de Gentse Oudburg, met hoge rechtsmacht, nog niet volledig ongedaan was gemaakt. Bovendien bleek de aanhechting van een bepaalde heerlijkheid of heerlijkheden bij de *Épargne* hoe dan ook vaak slechts een tijdelijke maatregel.

Zo was in 1447 de heerlijkheid van Kruibeke (met haar rechtsmacht) aan twee Duitse edelen uit Filips hofhouding weggeschonken.¹²² Bij hun beider dood in 1463 werd Kruibeke door de hertog teruggekocht van hun minderjarige erfgenaam en voorlopig in beheer van ontvanger Pieter Bladelin gegeven, met het expliciete doel echter er later “*autrement en disposer a notre plaisir*”.¹²³ Binnen het jaar was de heerlijkheid dan ook opnieuw van de *Épargne* en het hertogelijke domein afgescheiden, toen de hertog er Filips, bastaard van Brabant, mee beleende¹²⁴ – wellicht op tussenkomst en bemiddeling van Bladelin.¹²⁵

De rekenmeesters waren dan ook terecht op hun hoede toen zich kort voor 7 oktober 1462 een bode van Schareel en Bladelin bij hen aanmeldde om Coustains privilege van de hoge rechtsmacht, dat hij blijkbaar kort voor zijn dood nog te Rijsel ter verificatie had afgeleverd, in ontvangst te nemen. Hoewel het hier waarschijnlijk enkel om de vervulling door de ontvangers van de *Épargne* van

¹¹⁹ Voor meer informatie over deze ca. 1444-6 door Filips de Goede opgerichte private spaarkas, die groten-deels aan enige externe controle onttrokken was, zie P. KAUCH, ‘Le Trésor de l’Épargne – création de Philippe le Bon’, *RBPB*, 11, 1932, pp. 703-719.

¹²⁰ Cf. ARA, RK, n° 7389, fol. 8r°.

¹²¹ De aanstelling gebeurde op 1 oktober 1462 (cf. de rekening van de ontvanger, ARA, RK, n° 7389, fol. 1r°). Het ging om Henry de le Kieurne, voormalig muntmeester van de Gentse munt (cf. commissiebrief uit 1437, ADN, B1605, fol. 162v°).

¹²² Namelijk aan Diederik en Frederik van Meingersreut, cf. ADN, B1606, ff. 172v°-173v°.

¹²³ Cf. ARA, oorkonden van het zegelrecht, n° 920. De bewaring van deze akte is niet onschuldig: ze werd immers nooit aan de Rekenkamer afgeleverd (die nochtans het beheer van het domein overzag) maar bleef gewoon bij audiencier Pierre Milet berusten, die zoals hierboven aangehaald sterk gelieerd was met de hoffactie rond de de Croÿ’s. Het lijkt er dus op dat de Rekenkamer bewust onwetend werd gehouden van de aanhechting van Kruibeke bij het domein, wellicht met de bedoeling later geen verzet van de rekenmeesters uit te lokken wanneer de hertog de heerlijkheid nadien weer ten voordele van Filips van Brabant zou vervreemden.

¹²⁴ Cf. privilege van 12 maart 1464, ADN, B1608, ff. 145r°-147r°.

¹²⁵ De bastaard van Brabant was de echtgenoot van Anne de Baenst, die in het testament van Bladelin een considerabel deel van diens patrimonium ontving, cf. K. VERSCHULDEN, ‘Testament de Pierre Bladelin, fondateur de Middelbourg en Flandre’, *Émulation*, s. 4, III, 1879, p. 5.

hun inventarisatieopdracht na het overlijden van Coustain ging, weigerden de rekenmeesters resoluut het privilege te overhandigen: “*pour ce que l’impetration d’icelles lettres vous [de rekenmeesters] sembloient estre fort prejudiciable a nous [de hertog] vous n’avez point intencion de les baillier ne delivrer a cui que ce soit*”.¹²⁶ De Rekenkamer wilde duidelijk niemand aan het hof op ideeën brengen. Helaas, Bladelin en Schareel bleken volhardend en enkele dagen later, gewapend met een dwingend hertogelijk mandement, slaagde een nieuwe bode er alsnog in de Rekenkamer met Coustains privilege onder de arm te verlaten...¹²⁷

Het wantrouwen van de rekenmeesters bleek reeds snel gegrond: in het voorjaar van 1464 stonden zowel de regerende hofkliek, de heerlijkheden van Lovendegem en Zomergem als een nieuwe favoriet van de oude hertog klaar voor het opvoeren van een bevreemdende *rerun* van de evenementen uit 1462. Op 14 februari 1464 schonk Filips de Goede immers beide heerlijkheden “*saulf et réservé a nous les foy et homage, ressort et souveraineté*”¹²⁸ – maar dus wel mét inclusie van de hoge rechtsmacht!¹²⁹ – weg aan zijn jonge bastaardzoon Boudewijn en diens legitieme nakomelingen.¹³⁰ Deze vervreemding lijkt opnieuw, en nu zelfs expliciet, dankzij bemiddeling of goedkeuring van de commissarissen tot het domein en de financiën tot stand zijn gekomen: Guillaume Fillastre, Anthoine de Croÿ en Pieter Bladelin zijn aanwezig bij de rechtshandeling.¹³¹ Wat de hertog in 1462 confisqueerde op hun in schande vervallen cliënt, wordt nu aan een nieuwe favoriet toegewezen. Eén les lijkt wel geleerd: Boudewijn stuurde zijn privilege in eerste instantie niet ter verificatie naar de Rekenkamer op – wat niet weet, niet deert. De houding van de nieuwe heer van Lovendegem en Zomergem lijkt op dit vlak pas te veranderen bij het definitieve verschijnen op het Bourgondische politieke toneel van – alweer – Karel de Stoute. Ontleende Boudewijn zijn schenking en het genot van de hoge rechtsmacht aan de wil en macht van zijn natuurlijke vader, de regerende hertog Filips de Goede, dan blijkt dat de bastaard begin maart 1465 – dat wil zeggen een kleine maand voor Karels benoe-

¹²⁶ Zie bijlage n° 5.

¹²⁷ Zie bijlagen nummers 5, 6 en 7.

¹²⁸ Cf. ADN, B1608, f° 166r-166v° (registratie in het *registre des chartes* van de Rijksse Rekenkamer) en ADN, B1343, n° 16.045 (gecollationeerd afschrift, ca. 1465).

¹²⁹ Ressort en soevereiniteit komen in het traktaat van Jan van den Berghe immers enkel bij diens bespreking van de hoge rechtsmacht als uitzonderingsclausule aan bod, schenkingen waarbij deze bepaling voorkomt lijken dan ook impliciet de hoge rechtsmacht te vervreemden, cf. D. BERTEN, ‘Un document’, p. 14.

¹³⁰ Boudewijn van Bourgondië dient ca. 1446 te zijn geboren, zie hiervoor en meer biografische gegevens het artikel van J.-M. CAUCHIES, ‘Baudouin de Bourgogne (v. 1446-1508), bâtard, militaire et diplomate. Une carrière exemplaire?’, *Revue du Nord*, 77, 310, 1995, pp. 257-281.

¹³¹ “*Par monseigneur le duc, l’evesque de Tournay, le sire de Croy, conte de Porcian, Piettre Bladelin, seigneur de Middelbourg et autres presens. P. Miler*”.

ming tot hertogelijk luitenant-generaal¹³² – zijn privilege toch nog snel een rechtsgeldig en gevalideerd karakter trachtte mee te geven door het alsnog in de registers van de Rekenkamer te laten registreren.¹³³ Wanneer Boudewijn rond 1470 echter op zijn beurt, na korte tijd in de gratie van de nieuwe hertog te hebben gestaan, als spil in een nieuw verondersteld moordcomplot tegen Karel wordt ontmaskerd, kan uiteraard geen enkele registratie of andere bekrachtiging van zijn privilege hem beschutten tegen de woede van de vorst of de hernieuwde confiscatie van Lovendegem en Zomergem verhinderen.¹³⁴ De bastaard vlucht hals over kop naar het hof van Lodewijk XI, waar een deel van de eveneens uitgeweken familie de Croÿ hem reeds opwachtte. Boudewijns heerlijkheden keren dus op hun beurt naar het domein terug.¹³⁵

Conclusie

De hierboven geschetste gebeurtenissen indachtig zou het echter naïef zijn te veronderstellen dat de aanhechting van beide heerlijkheden nu wel definitief was. Lovendegem en Zomergem zouden nog meermaals in zowel de begunstigingspolitiek van Karel de Stoute¹³⁶ als die van Habsburgse dynastie als pasmunt voor bewezen diensten aangewend worden – niet zonder onder Karel V overigens nogmaals te worden geconfisqueerd!¹³⁷ De bewogen geschiedenis van de twee heerlijkheden is dan ook vooral een exemplarisch voorbeeld van de spanningen die zich tijdens de late middeleeuwen en op de drempel van de vroegmoderne

¹³² Cf. P. BONENFANT & J. STENGERS, 'Le rôle de Charles le Téméraire dans le gouvernement de l'État Bourguignon en 1465-1467', *Annales de Bourgogne*, 25, 1953, pp. 7-8.

¹³³ Deze registratie gebeurde op uitdrukkelijk bevel van de commissie tot het domein en de financiën: "Les commis sur le fait des demaine et finances de monseigneur le duc de Bourgogne, etc., consentent et sont d'accord en tant que en eux est et touche que le contenu au blanc de ces presentes soit enteriné et accompli tout ainsi par la forme et maniere que mon dit seigneur le veult et mande estre fait par icelles. Escript soubz le seing manule de l'un de nous le premier jour de mars l'an mil IIII^c LXIII. P. Bladelin", cf. ADN, B1608, fol. 166v°. Zie over de invloed van een registratie bij de Rekenkamer op de rechtsgeldigheid van hertogelijke verordeningen J. BRAEKEVELT, 'De waarde van de wet. De invloed van formele diplomatische kenmerken op de wetgeving van de Bourgondische hertogen voor het graafschap Vlaanderen', in: *Justitie- en rechtsgeschiedenis: een nieuwe onderzoeksgeneratie. Akten van het Belgisch-Nederlands Rechtshistorisch Colloquium*, Louvain-la-Neuve, 2009, pp. 230-231.

¹³⁴ Boudewijn zou echter later opnieuw aansluiting zoeken bij zijn halfbroer. Over het vaak grillige verloop van carrières in de directe schaduw van de vorst, zie een uitgewerkte exemplarische casus bij B. SCHNERB, "Familiarissimus domini ducis" Une succession de favoris à la cour de Bourgogne au début du XVe siècle', in: J. HIRSCHBIEGEL & W. PARAVICINI (ed.), *Der Fall des Günstlings – Hofpartein in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, Ostfildern, 2004, pp. 177-189.

¹³⁵ De beide heerlijkheden van Lovendegem en Zomergem worden in 1471 in de rekeningen aangeduid als geconfisqueerd op de "soy disant bastard de Bourgogne", cf. J.-M. CAUCHIES, 'Baudouin de Bourgogne', p. 274.

¹³⁶ Cf. J.-M. CAUCHIES, op. cit., loc. cit.

¹³⁷ Ditmaal op Jacques de Bourgogne, een nazaat van Boudewijn, die van Lutherse sympathieën werd beschuldigd, cf. G. ANDRIES, 'Politieke en bestuurlijke geschiedenis', p. 107-108.

periode voordeden tussen verschillende deels conflicterende evoluties. Enerzijds kon de vorst zijn prerogatieven dankzij de ontwikkeling van de (boven)gewestelijke overheidsinstellingen (zoals de Reken- en Raadkamer of de Grote Raad) steeds meer afdwingen en laten gelden, zowel ten opzichte van de steden en als ten opzichte van lokale adel. Anderzijds wendde de vorst deze nieuw verworven macht eveneens vrijelijk aan om – vaak tegen het advies van zijn administratie in – opgeklommen staats- en hoffunctionarissen of persoonlijke favorieten te begunstigen of, omgekeerd, om zich via snelrechtprocedures van ontrouwe dienaars te ontdoen. Zoals Blockmans al vaststelde dienden deze twee schijnbaar tegenovergestelde tendensen de verdere ontwikkeling van het ‘staatsvormingsproces’ evenwel niet in de weg te staan.¹³⁸

Machtige figuren zoals Anthoine de Croÿ of Pieter Bladelin wendden een deel van de nominaal vorstelijke doch *de facto* door hen beheerde macht weliswaar aan voor het vervullen van hun eigen ambities, op andere vlakken en terzelfdertijd verdedigden ze vaak fervent de vorstelijke voorrechten.¹³⁹ De factiestrijd aan het hof werd immers niet zozeer tegen als wel óm de macht van de vorst gevoerd.¹⁴⁰ Doorheen de opeenvolgende lotgevallen van Willem de Rike, Boudewijn en Jan de Vos en Boudewijn van Bourgondië is het dan ook de vorstelijke hoogheid die als constant gegeven naar voren komt. Op het moment dat Coustain – zij het door zijn al te hoogmoedige usurpatie van de vorstelijke rechtsmacht, zij het door de ontdekking van zijn (waarachtige?) moordplannen op de Bourgondische erfprins – aan deze hoogheid durfde te raken, was zijn lot dan ook bezegeld.

¹³⁸ W. P. BLOCKMANS, ‘Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden’, *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 11/3, 1985, pp. 231-247.

¹³⁹ In hun aanpak van de macht van de steden legden de commissarissen tot het domein en de financiën bijvoorbeeld allesbehalve minder vlijt aan de dag dan kanselier Rolin, zie een aantal voorbeelden van hun optreden bij J. VAN ROMPAEY, *De Grote Raad*, pp. 114-115. Het valt bovendien op dat een deel van de hofambtenaren die tijdens de jaren 1457-1463 nauw met de de Croÿ’s verbonden waren ook daarna onder Karel de Stoute in de Bourgondische administratie actief bleven, zoals Pieter Bladelin of Pierre de Goux (cf. J. VAN ROMPAEY, *De Grote Raad*, p. 101). Wellicht maakte hun (financiële of juridische) kennis hun overleven aan het hof onder de nieuwe vorst mogelijk. Coustains ondergang werd wellicht versneld door het feit dat het hem aan een dergelijke noodzakelijke expertise ontbrak. Als kamerdienaar en persoonlijke sommelier van de hertog was hij *au fond* – de drankconsumptie aan het hof ten spijt – perfect vervangbaar.

¹⁴⁰ Het hof is dan ook door meerdere auteurs als ofwel het centrale netwerk van de Bourgondische staat (cf. W. PREVENIER, *Prinsen en poorters. Beelden van de laat-middeleeuwse samenleving in de Bourgondische Nederlanden, 1384-1530*, Antwerpen, p. 294 e.v.) of meer recent als het zenuwcentrum van verschillende netwerken aanzien (cf. F. BUYLAERT, *Eeuwen van ambitie*, pp. 219-248; M. DAMEN, ‘The Nerve Centre of Political Networks? The Burgundian Court and the Integration of Holland and Zeeland into the Burgundian State, 1425-1477’, in: S. GUNN & A. JANSE, *The Court as a Stage*, pp. 70-84). Het was aan het hof dat verschillende facties met elkaar konden wedijveren in het bekomen van het door de vorst beschikbaar gestelde (economisch/sociaal/symbolisch) kapitaal en zo tegelijkertijd met de dynastie verbonden werden.

Bijlagen

1

Vonnis van de Raad van Vlaanderen, oordelend dat: 1. de hoge rechtsmacht, de inning van de beste katelen en de confiscatie van goederen binnen het schoutdom van Zomergem de graaf van Vlaanderen toekomt; 2. de heer van het schoutdom van Zomergem geen jurisdictie bezit op het leen van Heusden; 3. Jan de Vos, heer van het schoutdom van Zomergem, in zijn naam en in naam van zijn broer, Boudewijn de Vos, veroordelend tot de boeten van 600 lb. par. en 1800 lb. par. voor de misdaden door hen beiden en hun officiers begaan in het uitoefenen te Zomergem van de hoge rechtsmacht, de inning van de beste katelen en de er uitgevoerde confiscaties.

Ieper, 16 maart 1459.

A. Origineel niet voorhanden. Naar een bijschrift bij B zou het origineel in de (Rij-
selse?) grafelijke oorkondenschat opgeborgen zijn geweest.;

B. AFSCHRIFT. Contemporain, gecollationeerd naar A, ingeschreven in het twaalfde *registre des chartes* van de Rijsele Rekenkamer. ADN, B1607, ff. 262v°-263v°. Bovenaan het afschrift staat als titel bijgeschreven: “*Lettres des gens du conseil en Flandres residens a Yppre par lesquelles est dit et declaré et par sentence a grant congnoissance de cause la haulte justice de l’escouteterie de Zomergem appartenir a mondit seigneur avec le droit de y faire lever le meilleur meuble et chatel de ceulx qui y trespasent et aussi la confiscation en la seigneurie et escouteterie dudit Zomergem quant le cas y eschut, et declairent que Jehan de Vos, lequel y pretendoit avoir lesdiz drois et haulte justice n’y a que justice vicontiere et aussi qu’il n’a et ne doit avoir aucune congnoissance ou judicature sur le fief et seigneurie que Jehan de Herseele a audit Zomergem tenu de mondit seigneur de son chastel de Gand, declairant que certain namp de II livres gros seroit levé et apörté au prouffit de mon avantdit seigneur et condempnant ledit Jehan de Vos par deux parties en la somme de XVIII^c livres paris is monnoye de Flandres, etc.*”. In de marge van het afschrift staat verder bijgeschreven: “*De ceste sentence fut appellé par les deux parties.*”, en: “*L’original est mis ou tresor des chartres des monseigneur le duc a Lille*”, en, bij de passage in het vonnis dat de betaling van de twee pond groten bepaald: “*Sur ledit Joose de le Brande ou Lubrecht le Stoppelare etc. – Il en fait mencion en son compte fini LIX ou il dit que ledit deffendeur a appellé*”, en, bij de bepaling van de 600 lb. par. boete: “*Sur ledit Joose, receveur des exploits.*” en tenslotte, bij de bepaling van de 1200 lb. par. boete: “*Sur ledit Joose de le Brande, receveur des exploits.*”.

Bi ons, de raedsliden mijns heeren shertoghen van Bourgoingen, van Brabant ende van Limbourg, grave van Vlaendren, van Artois, van Bourgoingen, van Henegauwe, van Holland, van Zeeland ende van Namen, gheordonneert in Vlaendren, was ghedaen in de camere van den raede ons vors. heeren tYpre den XVIsten dach van merte int jaer duust vierhondert acht ende vichtich, tghuent dat hiernaer volcht. Ghezien tghedinghe hanghende in de vors. camere tusschen

den procureur general van Vlaendren, hesschere of een zijde, ende Jan de Vos, heere van Pollaer, als dese zake anghenomen hebbende over ende in de stede van wilen was mer Boudin de Vos, ruddere, verweere of andere, sprutende uut causen van dat de voorseide hesschere hadde ende heft doen toghen ende zegghen dat onsen vors. heere toebehorde ende behorde toe tambocht van Zomergthem, streckende in vier prochien ende de Oudebuerch van Ghent, in ende up de welke Oudebuerch ende ambocht daerin dat een heerscip licht ghenamemt tscoutetendom van Zomergthem, toebehoorende den voors. verweerder, ons vors. heeren hadde ende heft alle justicie hoghe, middele ende nedere, recht van confiscation ende verbeurte van goede, eenen bailliu, mannen van leene, scepenen ende andre officiers wien toebehoort de kennese, judicature ende gherecht van allen faicten daer ghevallende, criminel ende civil, also wel up tvors. heerscep ende scoutetendom van den verweere als eldre binden vors. ambochte, de welke bailliu ende officiers hebben recht ende gheuseert te heffene ende exploitierne de beste hoofden ende cathelen van alle die varen van live ter doot binden zelve Oudenbuerch van Ghent ende ambocht van Zomergthem ende also wel op ende binden voors. scoutetendomme ende heerscepen van Zomergthem ende Lovendeghem ende up therscip van Jan van Hersele, liggende te Zomergthem, ghehouden van onsen vors. heere van zinen casteele van Ghent, als eldre, ende voort tontfanc in gracien ende composicien alle manieren van quaetdoeners als zijt versouken ende de zake daer toe ghedisponert es; nietmin het hadde ende heift ghelieft den vors. wijlen mer Boudin bij zekeren tijde harwaerts te doen vanghene ende justicieren metten viere up zijn vors. scoutetendom ende herscip van Zomergthem bi zinen officiers van daer wijlen was Willem de Rike, berucht van den vulen faite, doende exploitieren ende aenverden al zijn goet liggende onder ende bin svors. Jans van Hersele heerscepe, doende de zelve mer Boudin also ende daer te vooren te diverschen stonden exerceren ende exploitieren diversche sticken behorende tonser vors. heeren hoghe ende middele justicie, van besten hoofden ende cathelen bleven naer wijlen Zegher de Merseman, Willem Steyaert ende van anderen ghevaren van live ter doot, overterdende ende overgripende also de voors. wijlen mer Boudin, doe hoochbailliu van Ghent ende raed ons vors. heeren, zijn rechte hoocheit ende heerlicheit die hij, mer Boudin, bezworen hadde, twelke de voors. verweere in de name als boven sculdich es te beterne ende ghecondempnert te zijne hem te verdraghene meer van gheliken te doene of doen doene, also de voors. hesschere mainteneert;

den zelve verweere sustinerende ter contrarien ende dat de vors. mer Boudin ende hy ghehadt hadden ende noch heift up zijn vors. herscip van Zomergthem alle justicie hoghe, middele ende nedere ende insghelicx up svors. Jans van Her-

sele herscip, ende omme die te regierne bailliu, amman, scepenen ende andre officiers, de welke bailliu mochte ende mach exploitieren van al tghent dat ghevalt ende nopt der hogher justicie, also wel bin svors. Jans van Hersele herscip als binnen den zinen, ende de prouffiten ende baten danof commende bekeren in zinen oorbor ende prouffit, ende also wel recht van confiscatien behorende ter hogher justicie als andre in wat manieren dat het zij, zonder dat hem yet ontgrooten mach, behouden ressort ende souverainte, ten title van den welken de voors. verweerere hadde ende heift recht bi hem, zinen bailliu ende officiers van Zomerghem thebbene de kennese ende tberecht van allen den upzittenden ende ooc van allen faiten, criminel ende civil, hoe groot zij zijn, ghevallende up de vors. heerscepen van Zomerghem ende Jans van Hersele noopende der hogher justicie met datter ancleeft, die mesdoeners te vanghene, recht van confiscatien te aenverdene ende danof te doen doene recht, wet ende justicie alsoot behoort metten viere, zwerde of ghalghe naer de qualiteit van huerer mesdaet, daenof de vors. verweerere gheuseert ende ghepossessert hadde van zulken tijde ende in zulker wijs dat sculdich was ende es te ghenoughene; nu waest zo dat die vors. wijlen Wilem de Rike, berucht van den vors. vulen faitte, daeromme ghevanghen ghezijn hadde bij svors. mer Boudins bailliu van Zomerghem, die zo verre te diere cause procederde tjeghen den zelve Willem in de presence van den bailliu van den Ouderbuerch, daerover gheroupen naer de coustume, dat hy Willem ghecondempnert was ghejusticiert te zine van den live metten viere, welc vonnesse vulkommen was, daerbi selfs Willems goet verbuert was ten prouffite van elken heere daeronder dat ghelegghen was vermoghende hoghe justicie ende recht van confiscatien, omme bi elken int zine gheexploitert te wesene tsinen prouffite, mids welken de vors. wijlen mer Boudin gheaenvert hadde tgoet bleven naer den vors. Willem wesende up tvors. heerscip van Zomerghem ende van Jan van Hersele, welc goet naer der hand ghelost was biden wive ende hoir van den vors. Willem omme twee ponden grooten, ende mids desen de vors. hesschere hadde ende heift quade cause ende de vors. verweerere was sculdich ontslegghen ende ghewist tzine los, ledich ende quitte van den heesche ende ansprecke van den voornoemde heesche, zoude ooc verclaerst zijn biden hove den zelve verweerere hebbende recht van confiscatien up zijn vors. heerscip van Zomerghem ende up therscip svors. Jans van Hersele aldaer, ende texploitieren van den besten hofden ghedaen bi svors. mer Boudins bailliu te Zomerghem zoude sortiren effect als hoghe justicier ghelijc de vors. verweerere in de name als boven maintainert;

den vors. heesschere zegghende ter contrarien ende dat biden denombremente hier voortijts overghegheven biden voorders van den vors. verweerere, heeren

van den voors. scoutetendomme ende herscepe van Zomergthem den buerchgrave van Ghent als heere van Heusdene, claerlic blijkt dat zij alleenlic hebben justicie vicontiere zonder mer, dewelke heere van Huesdene zelve niet en vermach de beste hoofden, alzo de zelve heesschere zeicht;

met meer redenen begrepen in hueren scrifturen, tbesouc daerup ghedaen, de reprochen overghegheven bi elc van den vors. partijen metgaders de salvatien van den voors. heesschere ende al tghuent dat behort overghesien ende ghemaerct tzine in dese zake met rijpheit van rade, thof wijst ende verclaerst ende over recht de hoghe justicie ende tupheffen van den vors. besten hoofden of beste cathelen metter confiscatie van goede up tvors. heerscip ende scoutetendom van Zomergthem toebehorende onsen vors. heere ende den voors. verweerere daerup thebene justicie vicontiere zonder meer, verclaersende ooc voort den zelve verweerere gheene justicie, kennesse noch judicature thebbene up tvors. leen ende heerscip van Jan van Hersele ghelegghen int tvors. ambocht van Zomergthem ghehouden van onsen vors. heere van zinen casteele van Ghent ende niet van den voors. verweerere, ordonnerende dat de vors. somme van twee pond grooten ghenamptiert bijden vors. wijlen mer Boudin de Vos in de handen van Joos van den Brande, ontfanghere van den exploiten van der vors. camere over crachtelic goet gheexploitert biden bailliu van den vors. heerscepe ende scoutetendomme van Zomergthem naer den doot van den voorseiden wijlen Willem de Rike onder theerscip van den vors. Jan van Hersele int tvors. ambocht van Zomergthem daer de zelve bailliu noch zien noch kennen en hadde noch en heift, de welke Willem de Rijke daer te voren ghejusticiert ghezijn hadde van den vulen faite gherekent worden ten prouffite van onsen vors. heere biden vors. ontfanghere van den exploiten up dat se Lubrecht de Stoppelare, hier voortijts bailliu van den Oudenburch te Ghent, zelve niet gherekent en heift; condempnerende den zelve verweerere als anghenomen hebbende de arrementen van desen processe over den vors. wijlen mer Boudin de Vos, zinen broedre, ende midts dien adurende de overterdinghen, excessen, mesgripen, delicten ende ongheliken ghedaen ende ghecommittert biden vors. mer Boudin userende van hogher justicie, van confiscatien van goede ende van besten hoofstoelen up te heffenne die hij niet en vermochte, in up te legghene ende te betaelne ten prouffite van onsen vors. heere zinen vors. ontfanghere van den exploiten over de beste hoofden bij hem ghedaen upheffen de somme van zeshondert pond parisis, hem interdicerende ende verbiedende meer van gheliker hogher justicie upheffinghe van besten hoofden ende gheconfiskeerden goede te useerne up tvors. heerscip ende scoutetenendom van Zomergthem in eenegher manieren, nemaer daerof te latene ghebruken den bailliu van den Oudenburch jeghenwordich ende toe te com-

mene uuter name ende ten prouffite van onsen voors. heere wien zij bi rechte toebehooren; condempnerende voort den vors. verweere over tmesgrip biden vors. mer Boudin ende zinen officiers ghecommittert int tghuent dat vors. es de somme van twaelf hondert pond paris, twintich grooten voor elc pond, al Vlaemscher munte; ende mids dat de vors. procureur general gheene costen gheeft zo en zal hy gheene hebben;

van welken vonnesse Rogier de Mol als procureur van den voors. Jan de Vos appellerde, zo dede ooc de vors. procureur general van te cleenre condempnatie.

Ghedaen int jaer ende dach als boven. <aldus gheteekent:> J. Wielant.

2

Brief van Filips de Goede, hertog van Bourgondië, graaf van Vlaanderen, aan de leden van de Rekenkamer, hen bevelend het aan Jean Coustain verleende privilege aangaande de hoge rechtsmacht te Zomergem en Lovendegem te verifiëren en te registreren.

Brussel, 2 juni 1462.

A. ORIGINEEL Op papier, met sporen van rode was in de marge en het onder de hoofdttekst opgekleefde hertogelijke privé-signet, in rode was. Op de rug staat bijgeschreven: “*Touchant la haulte justice que monseigneur a donnee a Jehan Coustain a Lovendeghem et Zomergem, receu le Ve de juing anno LXII.*”. ADN, B17.690, farde getiteld “Coustain (Jean), seigneur de Navilly – sommelier de corps et valet de chambre – droits de haute justice en ses fiefs”.

(op de rug:)

A noz améz et feaulx les gens de notre chambre des comptes a Lille.

(op de binnenzijde:)

De par le duc de Bourgoingne, de Brabant et de Lembourg, conte de Flandres, d’Artois, de Bourgoingne, de Haynnau, de Hollande, de Zellande et de Namur.

Tres chiers et bien améz; nous avons presentement accordé a notre amé et feal conseiller et premier sommelier de corps Jehan Coustain, seigneur de Navilly, la haulte justice de Lovendeghem et de Zomergem, les appartenances et appendances, nagaires par lui acquise de Jehan de Voz, et sur ce expediez noz lettres patentes en tel cas pertinentes, ce que vous signiffions, tres chiers et bien améz, et pour ce que desirons notredit serviteur joir doresnavant de ladite haulte justice

escripvons presentement pardevers vous et voulons et expressement vous mandons que icelles noz lettres vous veriffiez et enregistrez ainsi que en cas semblable il est accoustumé de faire, et a fin que appercevez que ce procede de notre vouloir nous avons a ces presentes fait mectre notre signet privé armoyé de noz armes; si n'y faites faulte ou difficulté comment qu'il soit. Tres chiers et bien améz, Notre Seigneur soit garde de vous.

Esript en notre ville de Brouxelles le second jour de juing anno LXII.

(onderaan rechts, getekend:)

Dommessent.

3

Brief van Jan de Stoppelare, baljuw van de Gentse Oudburg, aan de leden van de Rekenkamer, hen verzoekend hem te informeren over het door Jean Coustain verkregen privilege van de hoge rechtsmacht te Lovendegem en Zomergem.

Gent, 14 juli 1462.

A. ORIGINEEL Op papier. De rechtermarge van het document is deels afgescheurd. ADN, B17.690, farde getiteld "Coustain (Jean), seigneur de Navilly – sommelier de corps et valet de chambre – droits de haute justice en ses fiefs".

Haulx et puissans mes tres honnorés signeurs, je me recomande a vous tres affectueusement [...] please] savoir que comme j'ay entendu que monsigneur de Navilly doit avoir obtenu de [...] le duc de Bourgoingne la haulte justice des terres et seigneuries de Lovendeghem et de Zomergem [...] qu'il a accathé a Jehan de Vos, ensamble sus les fiez qui sont tenuz desdites seigneuries, et en ensuivant ce ledit signeur de Navilly a fait publier icelle haulte justice es eglises [...] et Zomergem sans a moy avoir presenté ou signiffié ou nom de mondit signeur les [...] aussy iceulx publier au chastel de Gand comme on est accoustumé de faire en telz cas en [...] balliu de Flandres ne moy ne auriesmes aucune cognoissance sus ses sugié en cas civil [...] en ensievant que ledite publycacion fu faite comme dit est les officiers dudit lieu sont venus [...] Loven]deghem et Zomergem et illec fait les publycacions des jours des plaiez que on est acc[oustumé de tenir] chacun dimenche, ou nom du signeur de Zomergem, lequel ne fuist onques veu que [...] le fist, combien qu'il maintenoit en son vivant avoir aussy bien ladite haulte justice [...] mesdiz signeurs bien la savez, mais il fist bien ses publycacion faite comme signeur en Zomergem [...] car plusseurs subgiéz ont part en ledite seignourie de Zomergem et mondit signeur le duc [...] grant part, et yceulx offi-

ciers fuerent leur publycacion devant l'aman, lequel est commis de par le receveur general de Flandres comme fermier, lequel a accoustumé de faire de par [...] souverain ses publycacions devant les autres excepté maintenant; or est vray, haulx [...] le balliu desdiz lieu c'est de soy avanchiee de aler querrir les meilleurs cathelz sus [...] et iceulx composeir sans mon sceu, lequel ne fuist onques veu et aussy de prendre et [...] composeir et laisser aler, lequel nul vassal a la chastellerie de Vieusbourg ne le puet [...] que plus est j'ay entendu que ledit bailliu a deffendu a ses sugiez de aler a le franche verité [...] le duc, laquelle je suy accoustumé de tenir chacun an esdites seigneuries, lesquelles choses [...] estre moult estraingne; pourquoy, haulx et puissans mes tres honnorés seigneurs, je vous [...] sy huiblement que puis plus ou monde qu'il vous plaise de votre bonne grace que au [...] aucunes lettres du don ottroyé de par mondit seigneur le duc audit seigneur de Navilly [...] terres de Zomergem et de Loveneghem de le me voloir envoyer d'icellez la copie avecq votre [...] je me doye conduire en ceste mateire et voz lettres closez adreschans a ceulx que de ce [...] sy aucune remedije y chiet, soit a mondit seigneur le duc ou messeigneurs de son grant conseil ou messeigneurs [...] des finanches, et en ce faisant, haulx et puissans mes tres honnorés seigneurs, me ferez tres grant et tres singulier plaisir et amour, lequel je me reconnoistray au plaisir de Dieu qu'Il vouz ait en Son sainte garde et donist bonne vie et longue. Escrit a Gand le XIIIe jour de juillet anno LXII.

(onderaan rechts:)

Le tout votre serviteur, Jehan de Stoppelare [...] monseigneur le duc de Bourgoingne et son bailliu du Vieusbourg.

4

Brief van de rekenmeesters aan Lubrecht de Stoppelare, baljuw van de Gentse Oudburg, hem opdragend zijn bezwaren bij de schenking van de hoge rechtsmacht te Lovendegem en Zomergem aan Jean Coustain aan de hertog en de Grote Raad over te brengen.

[Rijsel, tussen 14 juli en 2 augustus 1462].

α. MINUUT. Op papier. In de linkermarge staat geschreven: "Fait.". ADN, B17.693, farde getiteld "Coustain (Jean), seigneurie de Lovendeghen".

Les gens des comptes de monseigneur le de Bourgoingne a Lille. Tres chier seigneur et especial ami, nous avons receu voz lettres du XIIIe jour de ce mois que par le porteur de cestes envoyees nous aurez, par lesquelles nous signifffiez et

escripvez ⁽¹⁴¹⁾ bien au long des nouvellitéz, troubles et empeschemens que ont fait et font ⁽¹⁴²⁾ les bailli, gens et officiers de Jehan Coustain ⁽¹⁴³⁾ es lieux de Lovendeghem et de Zomerghem, termes de votre office, soubz umbre de ce que ledit Jehan Coustain dit et maintient avoir de notredit seigneur le don de la haulte justice esdiz lieux de Lovendeghem et Zomerghem, de quoy vous avez bien fait et vous y estes bien acquité ⁽¹⁴⁴⁾, et pour ce que ceste matiere est de grant poix et touche fort ⁽¹⁴⁵⁾ les haulteur, souveraineté, justice, seignourie ⁽¹⁴⁶⁾ et demaine de notredit seigneur et que a lui et messeigneurs de son grant conseil appartient principalement de y pourveoir, nous vous mandons et ordonnons de par lui que tantost et diligemment vous tirrez devers notre avantdit seigneur et noz seigneurs de sondit grant conseil et leur remonstrez et bailliez par escript bien au long et par bonne et ample ⁽¹⁴⁷⁾ declairacion les griefz, interestz ⁽¹⁴⁸⁾ prejudice et dommage que entendez ⁽¹⁴⁹⁾ que notredit seigneur a et auroit et prendroit a souffrir ⁽¹⁵⁰⁾ faire joir et user ledit Jehan Coustain et sesdiz gens et officiers es lieux dessusdiz ⁽¹⁵¹⁾ ainsi comme ilz ont ⁽¹⁵²⁾ ja commencé et comme il semble qu'ilz ont ⁽¹⁵³⁾ volenté de eulx efforcier et ⁽¹⁵⁴⁾ continuer et plus faire, afin que ⁽¹⁵⁵⁾ notredit seigneur et nosdiz seigneurs de son grant conseil, eulx de tout bien advertiz, y facent et pourvoyent a la conservacion et entretenement des drois, haulteur, justice, seigneurie et demaine d'icelui seigneur ainsi comme ilz verront et trouveront appartenir et que faire se devra, et de votre diligence et de la ⁽¹⁵⁶⁾ response et provision qui y sera faicte et advisee nous escripvez et signifiez bien au long ⁽¹⁵⁷⁾ sans le laissier ne y faire faulte afin que en soyons advertiz

¹⁴¹ par lesquelles nous signifiez et escripvez] *boven de schrijffregel bijgeschreven ter vervanging van het doorstreepte faisans mencion*].

¹⁴² ont fait et font] *boven de schrijffregel bijgeschreven*.

¹⁴³ Coustain] *gevolgd door het doorstreepte en ses terres – seigneuries – en ses terres*].

¹⁴⁴ de quoy acquité] *boven de schrijffregel bijgeschreven ter vervanging van het doorstreepte dont avez tres bien fait et sommes tres content*].

¹⁴⁵ est de grant poix et touche fort] *boven de schrijffregel bijgeschreven ter vervanging van het doorstreepte touche grandement*].

¹⁴⁶ justice, seignourie] *boven de schrijffregel bijgeschreven*.

¹⁴⁷ et ample] *boven de schrijffregel bijgeschreven*.

¹⁴⁸ interestz] *gevolgd door het doorstreepte et*].

¹⁴⁹ et dommage que entendez] *boven de schrijffregel bijgeschreven*.

¹⁵⁰ souffrir] *gevolgd door het doorstreepte joir*].

¹⁵¹ es lieux dessusdiz] *boven de schrijffregel bijgeschreven*.

¹⁵² ont] *gevolgd door het doorstreepte acoust-*].

¹⁵³ qu'ilz ont] *boven de schrijffregel bijgeschreven*.

¹⁵⁴ et] *boven de schrijffregel bijgeschreven ter vervanging van het doorstreepte de*].

¹⁵⁵ que] *gevolgd door het doorstreepte le plaisir de*].

¹⁵⁶ la] *gevolgd door het doorstreepte pro-*].

¹⁵⁷ long] *gevolgd door het doorstreepte et le plust-*].

pour y faire aussi de notre part en temps et en lieu ⁽¹⁵⁸⁾ ainsi que verions appartenir. Tres chier seigneur et especial ami, le Saint Esperit vous ait en Sa benoite garde.

Esript [ ].

A notre tres chier seigneur et especial ami Jehan de Stoppelare, conseiller de monseigneur de Bourgoingne et son bailli du Viesbourg de Gand.

5

Brief van Filips de Goede, hertog van Bourgondië, graaf van Vlaanderen, aan de leden van de Rekenkamer, hen bevelend het privilege rond de hoge rechtsmacht te Zomergem en Lovendegem over te maken aan Pieter Bladelin en Jan Schareel.

Brussel, 7 oktober 1462.

A. ORIGINEEL Op papier, met sporen van rode was in de marge en het onder de hoofdttekst opgekleefde hertogelijke privé-signet, in rode was. ADN, B17.690, farde getiteld "Coustain (Jean), seigneur de Navilly – sommelier de corps et valet de chambre – droits de haute justice en ses fiefs".

(op de rug:)

A noz améz et feaulx les gens de noz comptes a Lille.

(op de binnenzijde:)

De par le duc de Bourgoinge, de Brabant et de Lembourg, conte de Flandres, d'Artois, de Bourgoingne, de Haynnau, de Hollande, de Zellande et de Namur.

Tres chiers et bien améz; noz améz et feaulx Pierre Bladelin, nostre conseiller et maistre d'ostel, et maistre Jehan Schareel, nostre secretaire et garde de nostre espargne, nous ont exposé comment par nostre ordonnance ilz vous ont nagaires escript que nous avons applicqué a nostre demaine la terre et seignourie de Loveneghem et de Zomergem pour les prouffis en venant estre receuz au prouffit de nostre espargne, en reservant a nous la haulte justice que avions donné en ladite terre a feu Jehan Coustain, et vous ont requis de leur envoyer noz lettres patentes du don de ladite haulte justice, lesquelles vous furent presentees pour les faire enregistrer et au surplus interiner, surquoy vous avez fait responce a nosdiz maistre d'ostel et garde de l'espargne que pour ce que l'impetracion d'icelles let-

---

¹⁵⁸ en temps et en lieu] *boven de schrijffregel bijgeschreven.*

tres vous sembloient estre fort prejudiciable a nous vous n'avez point intencion de les baillier ne delivrer a cui que ce soit que ce ne soit par nostre expres commandement et ordonnance et qu'il vous en appere deument pour vostre descharge; toutesvoies nous ne vous avons point donné charge de prendre icelles noz lettres patentes pardevers vous pour les garder et aussi povez vous assez ymaginer que ce que vous a esté escript par nosdiz maistre d'ostel et garde de nostre espargne procede de nostre ordonnance et commandement.

Si vous mandons et commandons expressement que incontinent et sans delay vous envoyez a nosdiz maistre d'ostel et garde de nostre espargne nosdites lettres patentes de don de ladite justice de Loveneghem et de Zomergem pour par eulx en estre fait ainsi et par la maniere que leur avons ordonné sans y faire faulte; car nostre plaisir est que ainsi soit fait. Et afin qu'il vous en appere nous avons fait mettre a ces presentes nostre signet privé armoiyé de noz armes.

Esript en nostre ville de Brouxelles le VIIe jour d'octobre l'an mil IIII^C LXII.

(onderaan rechts, getekend:)

Hautain.

6

Brief van Pieter Bladelin en Jan Schareel aan de leden van de Rekenkamer met de vraag, naar het verzoek van de hertog, hun het privilege rond de schenking van de hoge rechtsmacht te Zomergem en Lovendegem verkregen door wijlen Jean Coustain te bezorgen.

Gent, 12 oktober [1462].

A. ORIGINEEL Op papier, met resten van een signet in rode was in de marge. ADN, B17.690, farde getiteld "Coustain (Jean), seigneur de Navilly – sommelier de corps et valet de chambre – droits de haute justice en ses fiefs".

(op de rug)

A noz tres chiers et honoréz seigneurs messeigneurs de la chambre des comptes de mon tres redoubté seigneur monseigneur le duc a Lille.

(op de binnenzijde:)

Tres chiers et honnouréz seigneurs, nous noz recommandons a vous; et vous plaise savoir que nostre tres redoubté seigneur escript presentement pardevers vous a celle fin que nous envoyez certaines lettres patentes que avez devers vous

touchant la haulte seigneurie des terres de Lovendeghem et Zomergem que feu Jehan Coustain en son vivant obtint de nostre avantdit seigneur, comme vous pourra apparoir par icelles ses lettres que par son commandement et ordonnance par le porteur de cestes vous envoyons, et vous prions que a ce mesmes porteur vous veulliez delivrer lesdictes lettres affin que nous puissions besoingnier et en tout faire ainsi que avons commandement et que par ce ne soions aucunement tardé, et se aucune chose vous plaist que puissions plaisir vous soit le nous signifier pour l'accomplir a l'ayde de Dieu, qui, tres chiers et honnoréz seigneurs, vous ait en Sa saincte garde.

Esript a Gand le XIIe d'octobre.

(onderaan rechts:)

Les tous vostres, Pierre Bladelin, conseiller et maistre d'ostel, et maistre Jehan Schareel, secretaire et garde de l'espargne de monseigneur.

7

Brief van de leden van de Rekenkamer aan Pieter Bladelin en Jan Schareel, het aan hen opzenden van het privilege rond de hoge rechtsmacht te Zomergem en Lovendegem meldend.

Rijsel, 13 oktober 1462.

α. MINUUT. Op papier. ADN, B17.690, fardé getiteld "Coustain (Jean), seigneur de Navilly – sommelier de corps et valet de chambre – droits de haute justice en ses fiefs".

Tres chiers et especiaulx amis, nous nous recommandons a vous; nous avons receu voz lettres escriptes a Gand le jour de hier que par le porteur de cestes envoiees nous avez ensemble aussi celles que nostre tres redoubté seigneur monseigneur le duc nous escript afin que vous envoyons les lettres patentes des don et otroy fait par nostredit seigneur a feu Jehan Coustain de la haulte justice et seigneurie es terres de Lovendeghem et Zomergem estans en ceste chambre et dont nagaires nous avez escript et ainsi que nostredit seigneur nous mande par sesdites lettres, nous vous envoyons presentement par cedit porteur lesdictes lettres patentes de don cy dedens encloses pour au surplus en estre fait par vous (¹⁵⁹) selon la charge et ordonnance que avez sur ce d'icelui seigneur; prions le

---

¹⁵⁹ vous] *gevolgd door het doorstreepte* ainsi que].

Saint Esperit, tres chiers seigneurs et especiaux amis, qu'Il vous ait en sa benoite garde.

Esript en la chambre des ⁽¹⁶⁰⁾ comptes a Lille le XIIIe jour d'octobre M III^C LXII.

A noz tres chiers seigneurs et especiaux amis Pierre Bladelin, conseiller et maistre d'ostel, et maistre Jehan Schareel, secretaire et garde de l'espargne de monseigneur de Bourgoingne.

Les gens des comptes de monseigneur de Bourgoingne a Lille, vostres.

---

¹⁶⁰ des] *boven de schrijregel bijgeschreven ter vervanging van het doorstreepte desdites*].